

TELLER EDE – ZELEY LÁSZLÓ

**A MAGYAR ZSIDÓSÁG SORSA
A XX. SZÁZADBAN**

2016

Tartalomjegyzék

- 3. o. – Első látogatásom Teller Edénél 1987. szept. 12-én – Barátságunk kezdete
- 6. o. – Teller Istenhite
- 7. o. – Látogatásunk Márai Sándornál 1988-ban San Diegoban 1988-ban
- 9. o. – Találkozásom Szondi Lipóttal 1979-ben
- 11. o. – Találkozásom Arthur Koestlerrel 1979-ben
- 14. o. – Az 1967-es Hatnapos háború magyar vonatkozásai
- 15. o. – A két atombomba története (1991)
- 16. o. – A vízfakasztók (1991)
- 17. o. – A füstbe ment magyar atomreaktor (1993)
- 19. o. – Hétköznapi és ünnepi tudományról, tudásról és magyarságról
- 27. o. – Horthy Miklós kenderesi újratemetése (1993)
- 31. o. – Találkozásom Dr. Szász Tamással
- 38. o. – Az elmaradt utolsó ítélet (1993)
- 42. o. – Randolph Braham: „A magyar Holocaust” II. javított kiadása
(interjú az Amerika Hangja stúdiójában 1994. szept. 6.)
- 45. o. – Az 1956-os magyar forradalom világtörténelmi jelentősége
- 47. o. – A magyar tudósok szerepe a II. Világháború győzelmében
(Felvéve: 1996. okt. 19.)
- 52. o. – Szilágyi György paródiája Tellerről és rólam
- 55. o. – Képek

Barátságom kezdete Teller Edével

1987. szept. 12-én volt az a nap, amit az „Amerikai Tájékoztatási Hivatal” (UCIA) egy hónapos meghívására Amerikában töltöttem, s Teller Ede titkárnöje ezt a napot jelölte ki, hogy Teller Ede fogad a lakásán a Stanford-i Campuson. Így én lettem az első, aki a „kommunista világból” interjút készíthettem a világhírű magyar-zsidó tudóssal. A bizalom azért nem volt teljes. Návai Anikó (akkor még Skorka Anikó) az Amerika Hangja Los Angeles-i tudósítója velem tartott, hogy ő is felvegye az interjút. Délután 2 órára voltam hivatalos, Návai Anikó értem jött San Franciscoba, s együtt repültünk, mentünk át Stanfordba. Az interjúra úgy készültem föl, hogy még Budapesten elolvastam minden föllelhető cikket Edward Tellertől, aki a Szabad Nép egy régi száma szerint, „merészeli Teller Edének hívni magát”. Átok, szitok jutott ki neki bőven. Ő volt a „Hidrogén bomba atyja”, az amerikai imperializmus ördögi megtestesülése. – Leültetett a hálósobában, ahol az ágyával szemben a zongorája foglalt helyet. Bejött felesége, Harkányi Mici, s kezdtem volna az interjút, de Teller „előszóként” lelkesen ecsetelte társai érdemét a II. Világháború győzelmében. Sorra dicsérte Kármán Tódort, Szilárd Leót, Neumann Jánost és Wigner Jenőt. Erre fogalmazódott meg bennem az új téma, hogy ezek szerint a tudósok a Világ urai. Erről kezdtem hát faggatni, így lett az első interjú címe: „A tudós ne legyen úr, ahogy senki más se.” Jól emlékszem, 52 percet vettünk föl, Návai Anikóval szinkronban. Teller kikötése az volt, hogy szó szerint kell leadnom az interjút. Szerencsére Návai Anikó ott volt, aki a Magyar Rádió Ifjúsági Főosztályán dolgozott, így elmagyaráztuk, hogy a szüneteket ki lehet vágni, ami a szövegen semmit sem változtat, csak dinamikusabbá teszi a tempót. 41 éves voltam akkor, több könyvem jelent meg Juszt Lászlóval az interjúkból, gyakorlatom volt bőven az interjú készítésben. Döbbsen vettem észre, hogy alanyom, Teller ugyan szép magyarsággal válaszol, kerek mondatokban, de feszültebb nálam. Ez pedig fordítva szokott lenni. Nekem illett volna ideges lenni, nem Teller Edének. Meg is kérdeztem a végén, hogy mi az oka a feszültségének? Ő azt felelte, októberben a Vezérkar meg kívánja tekinteni az SDI-t, amit mi csillagháborús tervnek ismerünk. Anikót szépen útjára bocsájtotta, s áthívta telefonon Lowell Woodot, aki munkatársa volt az SDI elkészítésében. 10 percre lakott, hamar átjött. Ketten magyarázták el, hogy „csak” 4-5 kg-os műholdakról van szó, melyek geostacionárius pályán keringenek a Föld körül, de érzékelőkkel és lézer fegyverrel felszerelve. A magnót nem kapcsoltam ki, így fölvettem az egész magyarázatot. Az érzékelő a rakéta kilövését érzékeli, s a lézer fegyver a kilövés helye fölött megsemmisíti. Ha termonukleáris a töltete, visszahull a kilövőire. Springer György, Teller barátja szerint ezt az SDI-t 3 éve É-Korea és Irán fölé lőtték fel. Volt egy óránként közlekedő kisvasút Stanford és San Francisco között. Teller leporolta volna ősi autóját, én kivettem a slagot, s pillanatok alatt megtisztítottam. Volt némi halálfélelmem, amikor Teller a volánhoz ült. Nekem is volt nemzetközi jogosítványom, de makacsul ő ült a volánhoz, s kimentünk az

állomásra. Csak 1990-ben kérdeztem meg, hogy nem zavarja-e, hogy felvettem a Lowell Wooddal produkált kettőst. Nevetett, s azt mondta: „László, az egész rendszer kiépítése nyolc milliárd dollár lenne.” „Hát akkor mire jó ez?” – kérdeztem döbbenet. „Arra, hogy a sztenderd szovjet kilövőhelyek fölé helyezzük el a műholdakat. 93-as moszkvai meghívásán én készítettem föl az útra, ennél nagy hasznát vettem, mikor Teller találkozott a szovjet atom- és H-bomba készítőivel, az ú.n. Arzamasz-16 csoport tagjaival: Julij Haritonnal, Jevgenyij Velihovval, az egyik Kurcsatovval, Zeldoviccsal és a később Béke Nobel-díjas Szaharovval és csinos feleségével. Az élet furcsa játéka volt, hogy Dr. Hárs István a Magyar Rádió elnöke orosz nyelvvizsgám birtokában engem küldött ki évente tárgyalni Galina Nyikolajevnával, a Moszkvai Rádió műsorigazgatójával, aki 1983-ban meghívott Moszkva-közel dácásjukba, amelynek szomszédságában őrizte még rövid ideig a KGB az értékes szürkeállományt. Gyorsan szót értettem velük, mert a váci börtönben Göncz Árpád lefordította Teller Ede és Allen Brown könyvét, címe: „Hiroshima hagyatéka” /Gépelt példányát ma is őrzöm./ 1993-ban jött létre a nagy találkozó, amit Gorbacsov ígért meg Tellernek, ha a Fehér Ház-i fogadáson nem fogadja el a kézfogását, s sértődve távozik a helyszínről. A moszkvai TV ezt a jelenetet óránként megismételte, ezzel hosszabbítva meg Gorbacsov uralmát. S bár tudta, hogy 1993-ban már nem lesz hatalmon, az apparátus tehetetlenségére játszott, mikor cserébe Tellert 1993-ban meghívatta Moszkvába. Ennek a történetnek Teller Ede úti-készülődés közben a „Comon Secret” nevet adta. Jóval halála előtt kérte, hogy írjam meg kettőnk nevében, hisz nálam a hangfelvétel is. (De kontrollt is kért, így kiküldtem Oplatka Andrásnak, a Neue Zürcher korabeli moszkvai tudósítójának.) Onnan hazarepült a Ferihegyre a MALÉV 101-es járatával, a Csóri-féle „Magyarok Világtalálkozója”. Életrajzában itt téved a legnagyobbat, mikor 1992-re datálta moszkvai meghívását. Túl sok segítséggel írta az életrajzát, lehet, hogy a segítők tévedtek ekkorát. Minden esetre magnóra vettem moszkvai élményeinek egy részét. Búcsúzóul megkérdezte, szükségem van-e pénzre. Nem volt, mert napi-díjam bőségesen elég volt. Viszont észrevettem könyvespolcát, ahol Ady Endre versei szerepeltek, Vörösmarty Mihály Összes Művei díszkötésben Máhner Vilmos kiadásában és Shakspeare /sic/ Remekei Lampel Róbert és Wodianer F és Fiai kiadásában, Mikes Lajos fordításában. Küldtem hát neki Arany János fordítást, s három csomag könyvet Moldova Györgytől Ancsel Éváig. 1988-ban jött az első meghívás. Hatalmas repülőút volt Ferihegyről washingtoni átszállással San Franciscóig. Egyetlen programunk volt, San Diegoban meglátogatni a súlyos beteg Márai Sándort. A látogatás történetét megírtam.

1991-ben két közös könyvünket bevittük a Kongresszusi Könyvtárba, kiadók sora várt ránk a hírre, hogy engedélyezzük lefordítását. Ám Teller ezt megtagadta. Azzal vigasztalt, hogy bőven lesz még munkád a harmadik közös könyvet megírni. Miután az összes kazettát eltettem, részben kazettán, részben legépelve,

részben kinyomtatva minden anyagom megvan. Még tanácsot is kértem Heckenaszt Gábortól, a Rádió műszaki igazgatójától, hogy melyik a legtartósabb kazetta. Így azt vásároltam Amerikában. De ki kellett egyeznem az Amerika Hangja kazettáival, melyek kiválóan hallgathatók.

2002-ben Bush elnök nem fogadta Orbán Viktort, aki magánrepülőgépét a Moszad szerint a Gripen kenőpénzből bérelte. Így 2003-ban a Horthy által alapított Corvin-lánc kitüntetését Dr. Schmidt Mária és Várhegyi Attila vitte ki Tellernek. Teller kíváncsi volt a két személyre. Dr. Schmidt Mária már a Terror Háza igazgatója volt, így kifaxoltam Tellernek három közös interjúnkat, Dr. Marx György és jómagam külön-külön kifaxoltuk a következő fax számra: 650-321-7288 Várhegyi Attila sikkasztásos bűnlajstromát. De Teller szkeptikus volt – mint mindig: maga kérdezte meg a washingtoni Holocaust Múzeum Terror Házát látott két emberét Dr. Schmidt Mária művéről. Ők azt állították, hogy az sokkal inkább az „Error háza”, mivel a Dohány u. 2. alatti Magyar Zsidó Múzeumhoz és Levéltárhoz semmi köze Dr. Schmidt Máriának, ahogy a Páva u. 9. alatti Holocaust Központ és Emlékgyűjteményhez sem. A kiállítás nyomasztó többségben a kommunizmus áldozatait mutatja be, s aránytalanul kevés ehhez képest a Holocaust emléke. Mindenesetre nemrég elküldtem Dr. Schmidt Máriának az 1994. szept. 6-i Randolph Braham interjút /kb. 27 perc, melyet a Magyar Holocaust II. javított kiadása megjelenése alkalmából kértem/. Megkérdeztem azt is, hogy a szovjet és angol légierő miért nem bombázta az Auschwitzba vezető vasútvonalakat. Válasza röviden: Sztálin antiszemita volt egész életében, a Royal Airforce pedig azért nem kapott ilyen parancsot, mert az angol vezérkar féltette az akkor még angol gyarmat Palesztinát, amely Izrael állam bölcsője lett a háborús szörnyűségek után. S végül egy családi érdekesség: 1967-ben meglátogattuk nagyapám Ziegler /Zaránd/ Sándor nővéreit a Titó-féle Jugoszláviában. Ziegler Beba festői hajlamokkal bírt, míg Ziegler Róza Titó távirásza volt a II. Világháború alatt. Róza néni az Angol Légierővel állt morze kapcsolatban, fő tevékenysége az volt, hogy hová dobják le Titó számára a fegyvereket. Ám egy alkalommal kapcsolatba lépett angol kérésre Palesztinával. Közvetítenie kellett, hogy magyar területre három hírszerzőt dobni le, két palesztinai angolt, s egy magyar nőt, Szenes Hannát. Róza néni hamar megtudta Szenes Hanna elfogását. Az volt a teóriája, hogy a két angol MI/6-os dobta föl a magyar csendőrségnek, hogy ők nyugodtan dolgozzanak. Ezt mondta el szomorúan, s súlyos szemrehányásokat tett az angoloknak és Titónak is. Ez a történet, ha igaz, ha nem, akkor is szomorú. Mindez Zágrábban történt a Kukuljevica ulica 13-ban.

Teller Istenhite

Teller tanácsa a hitről nem volt feloldható hirtelen spekulációval, sem lírával. Ő maga mondta egy interjúban („Biztonság bizonytalansága” 167. o.): „Erre a nehéz elképzelésre – túlvilág, Isten – több válaszom van. Én zsidó vagyok. A zsidó vallásban a túlvilágnak nincs praktikus szerepe. A zsidó vallás azt mondja: higgyél Istenben, de ne beszélj Istenről, de tedd meg Isten akaratát. És az Isten akarata az, hogy a helyeset tedd. A zsidó valláson belül persze nagy különbségek vannak, hogyan kell a törvényeket értelmezni. De hogy van-e Isten, hogy van-e túlvilág, abban nem. Csak abban, hogy a törvényeknek esetről esetre mi az értelme. E vallásban nincsenek szentek, de vannak emberek, akik az igaz, a helyes cselekedetet gyakorolják.

A munkám egy tudós munkája volt. És egy tudósnek nem dolga, hogy arról beszéljen, amit nem ért teljesen. Ha van valami, amit nem értettem, az a Jóisten. De most a dolog lényegéhez akarok hozzászólni. Jó azt hinni, hogy van egy gondviselő Isten, aki mindenütt ott van, aki mindenkinek, még annak is – ami úgy látszik, teljesen értelmetlen és kegyetlen – valamilyen módon értelmet ad, aki az embert támogatja, s akinek birodalmába halhatatlanul bejuthatunk. Én pontosan tudom, hogy ezt jó hinni, mint az emberek milliárdjai. Én pontosan két dologban hiszek, és ez a két dolog bizonyos szempontból ellentétes. Mindenekelőtt a tudásban, a tudás korlátlan növekedésében. Abban hiszek, hogy a tudás jó, hogy a tudást mindenki mással titoktartás nélkül kell művelni, mert ez az, ami megkülönböztet a többi élőlénytől. Ebben abszolút módon hiszek. A másik: érzelmeim is vannak. De attól, hogy valamiről tudom, hogy jó, még nem érzem. Helytelen az a puritán mondas, hogy az ész azt mondja, tehát ezt kell, hogy tegyem. Az érzelmeknek nem szabad befolyásolni az ember eszét. Szükséges, hogy harmónia legyen az érzések és az ész között. Világos, hogy az embernek két pólusa van: az agya és a szíve. Ez valami, amit a nagyapámtól hallottam Magyarországon. Tizenhat éves lehettem. Én hiszek a fejemben és a szívemben, és hiszem, hogy együtt tudnak működni. Ez az én életfilozófiám.

A pesszimista olyan ember, akinek mindig igaza van, de nincs öröme benne. Az optimista viszont olyan, aki mindig bizonytalannak hiszi a jövőt. Én azt mondom, az embernek kötelessége, hogy optimista legyen. Mert, ha azt képzelem, hogy bizonytalan a jövő, akkor úgy fog cselekedni, hogy a jövő jobb legyen. Kérem, én optimista vagyok. Sajnos nem minden percben. Mégis a jövőt úgy nézem, mint nyersanyagot, amiből valamit teremteni kell...

Márai Sándor halálának története

1987. szept. 12-én készítettem Teller Edével az első interjút, délután kettőtől majdnem éjfélig ültem nála. Az interjú 45 perces volt, s csak a szüneteket vágtam ki belőle.

Óránként közlekedett egy kisvasút Stanford és San Francisco között. Vártam Lowell Wood átjövetelére, akivel Teller az SDI lényegét mondta magnóra.

Búcsúzásnál megkérdezte, szükségem van-e pénzre, de vendéglátóim jól ellátak, így látván, hogy könyvtára jó részét Ady, Vörösmarty és az 1903 Sakspere /sic/ muzeális könyvei töltik meg, ágya melletti kisasztalán nyitott Ady kötet hevert, visszakérdeztem, hogy küldhetek-e újabb magyar irodalmat, beleértve a Nyugat nemzedéket, de Ancsel Évát, Csoóri Sándort, Moldova Györgyöt is. Három csomag könyvet postáztam, viszonzásul 1988 őszére meghívott a Stanford Campuson lévő házába. A san francisco-i reptéren várt, s rögtön programot ajánlott: „Látogassuk meg Márai Sándort San Diegoban”. Így, egy nap pihenés után, elindultunk egy speciális – hátul mélyhűtővel bíró – dzsippel és magyar származású katona sofőrrel. Dél felé haladtunk az óceán partján, érintettük San Franciscot és Los Angelest is. Los Angelesben sok mélyfagyasztott húst és tartós kenyeret vásároltunk, megtöltve a dzsip mélyhűtő részét. Elmondta, hogy amikor Márai telefonon panaszkodni kezdett, kivizsgáltatta a legjobbnak tartott los angeles-i klinikán. Inoperábilis rák volt a diagnózis és hosszú szenvedés, amelyre opiát származékot kapott, ám magunkkal vittünk egy nagy doboz „magisztrális gyógyszert”, melyet Dr. Szász Tamás Syracuse/NY/-ban állított össze. Hiába csöngettünk, csak a sovány kutyája ugatására jött ajtót nyitni. Némely irodalmi vita kezdődött, hogy ki ma a legnagyobb magyar költő. Körülnéztem Márai könyvtárában, kiderült, hogy Teller előfizette Márai számára a Püsky-Corvin boltban a friss magyar irodalmat. Meglepett Márai véleménye Illyés Gyuláról. Szerinte életműve kompenzáció „Az egy mondat a zsarnokságról” című költeményéért, melyet Aczél György feleségén, Kozmutza Flórán keresztül ért el. Eredetibbnek tartották Csoóri Sándort. (Közbe szerettem volna szólni, hogy ő is írt Rákosi születésnapjára verset, de nem tettem.) Ma sem tudom, miért hallgattam, nagyon kimerült lehettem. Így aztán könnyű volt Tellert meghívnom a Csoóri által 93-ban szervezett „Magyarok Világtalálkozójára”, ahol Tőkés Lászlóval volt egy rövid vitája Erdély autonómiájának ésszerűségéről. Teller szerint még nem jött el az ideje. A sofőrrel telepakoltuk a két üres óriás hűtőt, csak egy csonttá fagyott egeret dobtunk ki. Márai rögtön bevette a Dr. Szász által küldött magisztrális gyógyszert, amely fél órán belül hatott, Márai felélénkült, s halkán elkérte Teller Edétől katona sofőrje 9 mm-es pisztolyát. Teller rögtön írt egy igazolást, hogy szolgálatában vészelt el. 1989. febr. 21-én Márai azzal lett öngyilkos, ám előtte (Poszler György közlése) felhívta egy német orvos barátját, hogy hová lőjön a biztos halál céljából. Febr. 23-án

hívott fel Teller telefonon a Rádióban: mondván, Márai Sándor, aki nyolc évvel fiatalabb volt nála, alulról állon lőtte magát, így az agya is megsérült.

Most már nagyon más időket élünk, van egy Márai Alapítvány, könyvei megjelennek a mai olvasó számára... „Csak az a vég, csak azt tudnám feledni”. Holott 2014-ben érettségi tétel lett belőle. Ám ezt az írást nem kívánta senki sem közölni. Sem a Magyar Nemzet, sem a Népszabadság, sem a Magyar Hírlap, sem a Népszava válaszra sem méltattak. Talán érthető, de meg nem magyarázható okokból.

Látogatásom Szondi Lipótnál

1979-ben Szondi Lipóthoz vezetett utam. Vele Gosztonyi Péter, a berni Kelet-Európa Könyvtár vezetője segítségével egyeztettem az utat. Hozzá a hiúságom is vezetett, hogy a dinamikus pszichiátria és az úgynevezett antipszichiátria után a rádióban megszólaltassam az egyetlen nem-freudista analízis, a sorsanalízis megteremtőjét. Összeszedtem róla minden anyagot az MTA könyvtárában, amely az Eötvös Kollégium első emeletét foglalta el. Főleg dr. Benedek István írásaira támaszkodtam, mint később Harmat Pál is, aki külföldön írta meg a „Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis” című, kiváló, úttörő könyvét, amely pár évvel előbb jelent meg külföldön, és csak 1994-ben hazánkban. A könyvet 1994. április 8-án mutattuk be bő magyar hallgatóság előtt az Írók Boltjában az Andrássy úton. Harmath Pál dedikálta is számomra könyvét ezen a napon, így: „Zeley Lászlónak köszönettel, nagyrabecsüléssel és hálával ajánlom könyvemet”. (Ez volt a második, átdolgozott és bővített, de már magyar nyelvű kiadás.)

Megérkezésemkor a szobájában várakoztam rá kis ideig, és az íróasztalán észrevettem egy feldőlt héber nyelvű táblát, amelyen ez állt: „Hiré Béth Széfer” (Íme az iskola) „Bá risoná átá roe Talmidot” (Először a tanárt láthatod). Javasoltam a „Bá risoná” helyett a „Börésitet” használni, amely rokon szó, azt jelenti: „Kezdetben”.

Szondi (Sonnenschein) Lipót 1893. március 11-én a Felvidéken született. Apja mélyen vallásos zsidó cipész volt. Később Budapestre költöztek, eleinte szlovákul és németül beszéltek. 1898 után tanult meg magyarul. Édesapja egy zsinagógában segéd rabbiból lett. Szondi Lipót falta a könyveket. Kedvence Dosztojevszkij volt, őt tartotta az analízis előfutárának. (E témából készítettem előbb egy beszélgetést is a rádióban, amely 1982-ben jelent meg nyomtatott formában „A nyugtalan értelem” című könyvben. Meglehet, hogy Szondi példája nyomán „Az elmekórtanná vált regény” címet adhattam volna.) Az I. Világháborúban az olasz fronton volt.

1925-ben jelent meg első, azóta is igen jelentős munkája „A fogyatékos értelem” címen. Néhány gyógypedagógus még ma is használja. Első analitikus közleménye „Analysis of marriages” (A házasságok elemzése) címen jelent meg.

1939-ben ismertette elméletét egy analitikus kongresszuson Genfben. Belgyógyászatból és ideg-elmegyógyászatból szakvizsgázott, s az Apponyi Klinikán orvoscodott. Több endokrinológiai és alaktani közleményt publikált. A németek deportálásakor azzal az ígérettel csalogatták vonatra, hogy Palesztinába viszik, ám a vonat végállomása a Bergen-Belsen-i haláltábor volt, amit szerencsére hamar felszabadítottak. Szondi elmélete szerint – Harmat Pál ezt írja róla – az

ember sorsát ösztönös választások határozzák meg (párválasztás, pályaválasztás, betegség-választás, s bizonyos értelemben halálválasztás). E választásokat jelentősen befolyásolják az öröklött gének.

Szorosan összefügg a sorsanalízissel a Szondi-teszt. A teszt 48 képpel 1937-ben készült el, a Calderoni cég sokszorosította és gyártotta a hozzá való dobozokkal együtt. Csak közvetlen tanítványok vásárolhatták. Szondi nagyon tartott attól, ami be is következett, hogy társasági mutatóként használják álpszichológusok. Viszont megnyugtatta az a tény, hogy Izraelben Adolf Eichmannt is e tesztel vizsgálták. Az eredményt névtelenül elküldték Szondinak. „A fényképek kiválasztója olyan ember, aki eszelősen kívánja a hatalmat, és akinek gyilkosvágya határtalan” vonta le a következtetést. Ilyennel Szondi 6000 bűnöző vizsgálata során egyszer sem találkozott.

A Szondi Lipótnak írott magyar nyelvű izraeli levél utóirata az izraeli igazságszolgáltatás precizitását tanúsítja: „Arra kérjük professzor úr – bár a vallomások nem hagytak kétséget – ha felhívjuk telefonon, mondja el, „post mortem” helyes volt-e halálra ítélni Eichmannt, s hamvait a tengerbe szórni?” A telefon már rég lebonyolódott, magyar kérdésre magyarul válaszolta Szondi: „Magam sem cselekedtem volna másként” – majd felsóhajtott /úgy általánosságban/: „Csak az a vég, csak azt tudnám feledni!” Érezhetően az európai zsidóság tragédiájára gondolt.

A 60-as évek végén egy svájci orvos meggyógyítása után az édesanyja ötmillió svájci frankot ajánlott fel egy Szondi Intézet létesítésére. A kamatokból egy titkárt és két állandó munkatársat alkalmaztak. Az intézeti kiképzés öt évig tartott. Két év elmélet, három év terápia. A végvizsga egy 30-40 oldalas dolgozat volt, témája lehetett Freud vagy Jung. Ez nagyon nehéz vizsga volt – 12 év alatt tíz embernek sikerült csupán.

Látogatásom végén Lili nénivel kikísértek a vasútállomásra. Lili néni így búcsúzott: „László, hiányozni fog a mosolytalanságod!” Lipót bácsi felvilágosította: „Gondolj rá, Lili, honnan hová megy László.”

Kevéssel 93. születésnapja előtt, 1986 februárjában hunyt el. Felesége pár hónap után követte.

Nagy kár, hogy Szondi Lipót munkáját senki sem folytatta. A „Sorsanalízis” vele halt meg.

Budapest, 2013. dec. 13-án lejegyezte Dr. Zeley László

Találkozásom Arthur Koestlerrel

1979 őszén látogatást tettünk hárman a BBC Magyar Osztályán. Ez elsősorban Ilia Mihály barátomnak köszönhető, aki a „Tiszatáj” főszerkesztője volt. Ő szinte minden külföldi magyar íróval és költővel levelező kapcsolatban állt. Ő írt egy meggyőző ajánlólevelet Siklós Istvánnak, a BBC magyar szerkesztőjének. Ocsovai Gáborral (aki kiválóan beszélt angolul) és a Rádióújság főszerkesztő-helyettese volt és Márton Annával, aki a tudományos rovat szerkesztője volt, jártunk a Bush House legendás épületében. Amolyan csodabogárnak számítottunk. Hat napig voltunk kint. Eközben egy szabadnap délutánján Siklós elvitt Arthur Koestlerékhez. Csak '87-ben derült ki, hogy Teller kedvenc olvasmánya a „Sötétség délben” volt. A „Ki kicsoda” a Kossuth Kiadónál megjelent '81-es száma azt emelte ki róla, mellőzve magyar származását, hogy „szovjet- és kommunistaellenes regényeket írt”. Elmondása szerint igazi messianizta gondolkodó volt. Részt vett az Izrael megalapításáért folytatott harcokban, miután föladta tudósítói munkáját 1926-30 között a Közel-Keleten. Ugyancsak részt vett a spanyol polgárháborúban, a New Chronicle tudósítójaként. 1936-38-ban visszatért a Közel-Keletre ismét Izrael megalapítását segítőként. A bécsi egyetemen tanult, a II. világháborúban a brit hadseregben szolgált, a háború után egy átmeneti időre a Manchester Guardian tudósítója volt. Elmondása szerint nehéz év volt 1932, amikor Moszkvában dolgozott. 1905-ben született, szept. 5-én, s 1983. márc. 9-én lett öngyilkos feleségével együtt, amit azóta vitatnak. Többek szerint előbb a feleségét, majd önmagát gyilkolta meg. Siklós Istvánt is felhívtam a 01-257-2265 számon. Harmadik próbálkozásom sikerült. Ő a kettős öngyilkosságot erősítette meg, mondván, hogy mindketten súlyos betegek voltak.

Koestler rozoga autóján kivitt Marx sírjához, bár kedvenc olvasmányai Lukács György könyvei voltak. Azt a nehéz kérdést tette fel, hogy „Mi az abszolút igazság?” Én azt feleltem Lenint idézve, hogy „Ami megtörtént, az tény, így abszolúte igaz.” Erre ő azt válaszolta: „László, múltunk jövője bizonytalan.” Utólag állítom, hogy abszolút igaza volt. (Március 15-e volt a legjobb példa, hogy minden politikai rendszer máig a saját ünnepeként rendezi meg.)

Koestler, megdöbbenésemre, nem számolt az IMF létevel, amelynek Kádár óta részese, tagja volt Magyarország. Közbeszóltam, s ő „rémtörténetekbe” kezdett: A Tanácsköztársaság után Bécsbe menekült. Bécsben találkozott első példaképével: Vlagyimir Zsabotinszkij, a fanatikus cionista ideája lett a cionizmus történetének és örök példaképe, inspirátora az izraeli jobboldal karakterisztikus arcainak, mint Menachem Begin, Ytzak Samir. (2006-ban Izrael külügyminiszterré nevezte ki Cipi Livnit, Zsabotinszkij követőjét.) Zsabotinszkij titkára lett Bécsben. Zsabotinszkij cionista revizionizmusát nem pártolta: pedig ennek terrorista szárnya, az Irgun és a Stern csoport főszereplője lett Izrael megteremtésének. 1926. április elején faképnél hagyta, mielőtt a Bécsi Műegyetemen

diplomát szerzett volna. Amikor Tel Avivban limonádét árult, mivel a kibucban alig három hétig bírta, még akkor is cikket írt, s boldogan mutatta tárcájában haifai benyomásairól írt cikkét a Neue Freie Presseben. Sajnos németül nem tudtam. A spanyol polgárháború után, a végén Koestler Franco börtönébe került. Egymás után hurcolták el rabtársait. Egyikükhöz szoros barátság fűzte, egy Nicolas nevű paraszthoz. Az ő emlékének ajánlotta börtönmemoárját, a „Párbeszéd a halállal”-t. Miközben Koestler kommunistaként senyvedett Franco börtönében, a sztálini terror magasabb fokra hágott. 1937 elején a Vörös Hadsereg nyolc generálisát titokban kivégezték. „Európában elérkezett a záróra ideje” – idézte önmagát 1937-ből. Hirtelen fáradt lett. Leültünk Marx sírja peremére. Rám nézett: „Jaj minek mondom ezt, hisz már elmondtam mindent egy amerikai hölgynek, Marton Endre lányának!” „Rádiós vagy, magnót sem hoztál!” „Szerencsére tükörmemóriám van, ha visszatértünk a BBC-hez, mindezt leírom.” Csodálkozott: „Apámtól örököltém, de kissé megzavart az Eötvös Collégium gyorsolvasásos tanfolyama.” Felállt: „Szóval csak adott helyzetben működik tükörként az agyad?” Kezéért nyúltam, hisz ismertem a kiromanciát, a tenyérjósást: három fő vonala találkozott volna, ha az életvonal hosszabb. Ez súlyos betegség és öngyilkosság tipikus jele. Folytatta, bár kezdtem kétségbe esni: „1938. április 22-én kiléptem a Német Kommunista Pártból.” „33 évesen magamra maradtam.” – Rövid, éles megállapítás, azt hittem záróakkord. Beültünk az autójába, ott fejezte be: „Elvesztek illúzióim, amikor kedves társamat, Stirker Évát, kit nem érdekelt a politika, 1936-ban letartóztatták. Először a Ljubjankába cipelték, azután Leningrádba szállították. A Szovjet-Német Paktum miatt átadták a Gestapónak, ahonnan 1939-ben kimenekítették. Éva Londonba menekült, ahol megkerestem, s kicseréltük a börtön-tapasztalatokat. E tényeket bedolgoztam 38-ban kezdett regényembe. Spanyolország után először Párizsban szálltam meg. Beszédet tartott a kommunizmus ellen a Place Saint Germainen összegyűlt kommunisták előtt” – mesélte tovább. „Ellenség lettem.” Többre nem emlékszem, mert bekapcsolta az autó motorját, így Kati Marton: „Kilenc magyar” c. könyvét idézem. „Koestler minden élettapasztalata – az első budapesti kommunista felvonulástól, amelyen részt vett, a palesztinai tartózkodásán át, a berlini illegalitáson át, a lehangelő szovjet útján át, egészen a sevillai börtönben eltöltött kilencvenöt napig, mialatt kivégzésére várt – ez a sok izgalom, rettegés, vágyakozás és üresség valami módon utat talált legnagyobb mesterművébe, a „Sötétség délben”-be.” Kimondtam: „Rajk László sorsát írtad meg előre, ő lett a te Rubasovod.” – Nem mertem megkérdezni a vérrel írt végpapírokról, amely a könyv valós alapja. Ki írta? Hogy csempészték ki hozzá?

Négy év múlva döbbenet hallottam, hogy a tenyere nem hazudott: 1983 a kettős öngyilkosságuk éve lett.

Akaratlan is eszembe jut a '72-es kijevei nyelvtanfolyam vezetőjével, Lev Boriszovicsal való beszélgetésem, akinek nagyobb hatalma lehetett, mint

véltük, mert az éjszakai zajongások miatt kivonuló rendőregységet egy igazolvány felmutatásával elküldte. Nos, engem elküldtek közbeszólásaim miatt az órákról, így a Lavra előtt akadtunk össze, amely egy csodás barlangrendszer egy hegy gyomrában, s egyben a pravoszláv pópák temetkezési helye. Furcsa módon a száraz hegygyomor és a Dnyeper felől fúvó szél mumifikálta a tetemeket, s így a szent hely félelmetes volt. 50 kopekért egy fáklya kíséretében együtt jártuk be e csodás helyet, amely egyszerre árasztott félelmet és örökkévalóságot. Utána kifelé mentünk napozni a folyó partjára s arról kérdeztem, miért nem helyezték arany alapra a rubelt. „Mert közvetlen a háborúba ment az arany, fegyvervásárlások és a Vörös Hadsereg élelmezése miatt, de főként, mert Sztálin így döntött. Amíg az USA-ban egy polgárháború után volt idő az aranyat felhalmozni, hisz az I. világháborúban is csak épp részt vettek, addig nekünk, készülve a háborúra, egy szegény ország hadseregét kellett felépítenünk a puskáktól a T34-es tankokig, meg katyusáig.”

Ám ma, 2013-ban Kína és Oroszország aranyfelhalmozása vezető hír lett. Dél-Afrikában folyik a gyémánt kitermelése, s néhány afrikai országban „véres gyémántokat” emlegetnek. Tudtommal Izrael megfelelő gyémánt készlettel rendelkezik. /Dorit Nachum Zats konzul közlése hazatérése előtt./

Megjegyzés: London repterén – mint „kommunista államból jött embert” – durván megmotoztak, a hangszalagot az elektromosság letörölte. Cserbenhagyott tükörmemóriám is, míg a Nyíró Gyula Kórház pszichológusa tanácsára lementem „alfába”, s felidéztem az élményt, de forrásként használtam Kati Marton: „Kilenc magyar” c. könyvét /Corvinus Kiadó/.

Koestlernek megírtam, mi történt, ő azzal kárpótolt, hogy egy tíz perces kazettát küldött számomra az „Amerika Hangja” Magyar Osztályára. (Nem sok hasznát vettem.)

Az 1967-es Hatnapos háború magyar vonatkozásai

1965-ben Yuval Ne'eman, Teller izraeli szabra (bennszülött) barátja meghívta Tellert Izraelba a Tel Aviv-i Egyetemen előadni. Mindig teltház előtt beszélt, Ne'eman /Újjászületés Pártjának/ Sin Bét tagjai adták a hallgatóság többségét. Még ebben az évben találkozott Moshe Dayannal, akinek elmondta, hogy a Japán fölé repülő gépek navigátorai navajo indiánok voltak, s a központi irányítás is ezen a nyelven folyt. A fejlett japán lehallgató szolgálat egy szót nem értett a kommunikációból. Az 1967-es háborúban Moshe Dayan magyar bevándorolt zsidókat ültetett a Mirage 3/b gépek navigátori székeibe, s az összes Sinai félszigetre, Golan magaslatra, Jordániába küldött vezértankokba. Sem az arabok, sem a szovjet tanácsadók nem értettek meg semmit. Dan Ophry: „Izrael győzelmes hat napja” c. könyvében ennek tulajdonítja a villámháború gyors befejezését.

A két bevetett atombomba igaz története (1991)

A Los Alamosban dolgozó összes tudós aláírt egy petíciót, hogy az atombombát – elrettentésül – Tokió fölött 10 km-re demonstrálják. Teller mélyen gyászolta Hiroshima és Nagaszaki áldozatait. Ronald Reagan, kinek sokat segített megválasztásában, Teller kérésére behívatta a II. Világháború parancsnoki karát. Teller kérdőre vonta őket, mint az USA Atomerőbizottságának elnöke. Azzal érveltek, hogy Maonak a kínai csapatokkal Tajvan felé nyomulását csak egy atombombával való fenyegetés tudta megállítani. A szovjet Vörös Hadsereg is a Szahalin szigetek felé nyomult, el kívánta foglalni a szovjet határ és Alaszka közötti térséget. Őket is az atomfenyegetés állította meg, mivel csak 1949-ben készítette el az ú.n. Arzamasz-16 csoport: Jevgenyij Velihov, Kurcsatov, Andrej Szaharov, Julij Harilton, J. B. Zeldovics a szovjet atombombát.

(magnót nem használtam)

A vízfakasztók története

Teller Ede 1926-tól Karlsruhéban tanult a híres egyetemen. 1927-ben a nyári szünetet Budapesten töltötte. A „Tolnai Világlapjában” olvasott egy hírt az orosházi Zatykó Sándor 1927-es kísérletéről, a csőkutas öntözésről. Olyan csőkutas öntözési rendszert készített Orosházán, amelyben a motoros meghajtású szivattyú nem aknából emelte fel az összegyűlt vizet, hanem közvetlenül a talajba lefűrt csövekből. Teller leutazott Orosházára megnézni a kísérletet. Számára Orosháza nem volt ismeretlen, mert ügyvéd apja, D. Teller Miksa, a lugosi nyaralásból autón a városkán /akkor még falun/ át vitte vissza Budapestre. Két orosházi cég állandó ügyvédje volt, a Bernardinelli-féle Barneválé, és a Brünner Ármin-féle Áruházé. Később, 45 után államosították. Amikor 1991-ben Szegedre, az Egyetemtől fogadott el meghívást, kérte, hogy kísérjem el a kormány adta Mercédesszel. Kikötöttem, hogy csak orosházi kitérővel kísérem el. Mindkét orosházi céget fölkerestük, s Teller szép emléke volt, hogy útban Budapestre a Barneválnál kapott egy nagy adag libamájat, jégkockákkal lehűtve, mely kitartott a fővárosig. Zatykó Sándort sokat emlegette. 1935-ben már Londonban lakott, tanított az egyetemen. A Zatykó-féle csőkutas rendszert műszaki rajzon megörökítette. 1935-ben keresett egy olyan embert, aki Palesztinába utazik, amely akkor angol gyarmat volt. Arthur Koestler újságíróként Egyiptomba és Palesztinába készült. Nem sejtette Teller a rövid találkozáskor, hogy Arthur Koestler írja meg kedvenc könyvét, címe: „Sötétség délben”. Rábízta a csőkutas rendszer műszaki rajzának másolatát, s megkérte, hogy Palesztinában egy zsidó származású mérnöknek adja át. Hitler első fellépése elég indíték volt az „Alijához”, a Palesztinába való zsidó visszatérésnek, mely később Izrael lett. A mérnök Erdélyből menekült zsidó volt, de hozzá fűződik a kibucok és mosávok, később Izrael fejlett mezőgazdaságának öntöző rendszere, tele csőkutas öntöző kutakkal. Később hasonló öntözést láttam Ausztráliában, Amerika középső vidékein. Sokáig lakott a családuk Orosházán az akkori Iglói út 6. szám alatt. Ott is egy csőkút adta a vizet, de motor híján pumpálni kellett. Mondtam Tellernek, útban Szegedre, hogy én is Orosházán születtem. Rábólintott, mert megkapta életrajzomat, mikor az Amerikai Tájékoztatási Hivatal /UCIA/ meghívására 1987-ben körbejártam Amerikát. Azt azért hozzátettem, hogy édesapám, Zeley László Csorváson volt állomásfőnök, de csak a Mlinarics-féle orosházi kórház volt alkalmas egy szülés „profi” levezetésére. Szénért és tűzfáért születtem. Csorváson a bábák segítettek a szülésben.

Szegedről, emlékszem, hogy Tellert sakkpartira hívták ki az akkor még szinte gyerek Lékó Péterrel. Kb. 20 perc után Teller „remit” kért. Tudtam, hogy kiváló sakkozó, megkérdeztem a döntetlen okáról. Így felelt: „E fiúból pap lesz, akárki meglássa.” – Igaza lett.

A füstbe ment magyar atomreaktor

Teller Ede 1990-ben jött haza először. Legelső dolga volt a szovjet gyártmányú Paksi Atomerőmű megtekintése. Az acél reaktorköpennyel, melyet a Skoda Művek gyártott, elégedett volt, mint ahogy Pónya József igazgató és az egész személyzet jól vizsgázott, amikor Pónya „véshelyzetet” rendelt el. 1991. január 23-án, díszdoktori székfoglalója a „Csernobil kísértetei” címet viselte. Már 91-ben felajánlott a Csernobil sokk miatt viszonylag olcsó kanadai-amerikai konstrukciót, de az Országos Atomenergetikai Bizottság két év haladékot kért anyagi okokból. Titkárnöje, Joanne Smith havonta faxon tájékoztatott Teller hol- és hogylétéről. 93-ban hazalátogatását Párizsban 4 napra megszakította. 93-ban magabiztosan indultunk a bizottság elé. Teller Ede: „Huszedik századi utazás tudományban és politikában” c. könyve 558-ik oldalán 636-os lábjegyzetben szóban is boldogan újságolta a hírt: „Egy évvel később Franciaország kölcsönt ajánlott Magyarországnak reaktorépítésre, melyből az áramot a szomszédos országokba lehetett exportálni. A kölcsönt a bevételből lehetne törleszteni. Mivel bármilyen jelentéktelen reaktorbaleset óriási kárt okozna a francia atomipar jó hírének, ez az ajánlat meggyőző tanúságtétel a paksi mérnökök kiváló teljesítménye mellett.”

Tellerrel az 1987-es szeptember 12-i első interjú után nagyon jó viszonyom alakult ki, hisz én voltam az egyetlen, akinek kommunista országból 45 perces interjút adott, így kérésére mindenhová elkísértem. Nagy lelkesedését a Mercedesben igyekeztem lecsillapítani. Érveim szerint Bős-Nagymaros miatt megerősödtek a zöldek, s a Csurka-féle MIÉP sem szavazna egy reaktorra, holott jönnek a választások. A bizottság ajtaja előtt ültem, mikor hallom, hogy Teller botjával veri az asztalt. Besiettem. A kérdés így szólt: „Ki szavatolja, hogy nem robban föl?” Teller magára mutatott: „Én magam, hisz én állítottam le a Washington állambeli hibás reaktorokat. Jövök, s ezt is leállítom!” – Mivel 2003 szept. 9-ig élt, betarthatta volna a szavát. A bizottságnak az ötlet tetszett, de a vezetője felhívta a betegen fekvő Antall József miniszterelnök urat, aki határozott „NEM”-et mondott. Útban az Amerikai Nagykövetségre, azzal vigasztalták, hogy jön Horn Gyula és vele a szocialisták. Ám Teller vigasztalhatatlan volt, s így szólt hozzám: „Laci, hiába ment ki a szovjet hadsereg, amíg te élsz, örökre szovjet-orosz gáz- és olajgyarmat maradunk. Majd eljön az idő, hogy az egykori kormányfő az oroszokhoz megy üzleti útra Paks bővítéséért.” Később Horn Gyula hívott kettőnket. A párnázott ajtón át is hallottam a nyomdafestéket nem tűrő káromkodását. Teller kijött bánatosan: „Hiába Laci, a Csernobil sokk elmúlt, drágák lettek a reaktorok,” Ám Horn Gyula a német újraegyesítéssel annyira megnyerte Teller bizalmát, hogy háromszor hívott meg kettőnket vacsorázni. Én választhattam, így a Mátyás Pincébe mentünk, aminek akkori igazgatóját én tanítottam az V. kerületi Marxista-Leninista Esti Egyetemen. Így csodás volt az ellátásunk, de ez a csoda hármunknak szólt. Vacsora alatt Teller

azt mondta: „Kádár Jánosnak halhatatlan tette, hogy munkásai betársultak Paks felépítésébe.” Rám nézett: „Téged pedig 1987-ben kiengedtek, hogy elmondhas-
sam, a Los Alamos-i csapat Tokió fölött 10 km-re kívánta demonstrálni az atom-
bombát, amit a szovjetek gyorsan, már 1949-ben megcsináltak. Minket semmibe
vett a hadvezetés, amikor Hirosima és Nagaszaki pusztulását parancsolta.” Ne-
gyedszerre is meghívott Horn Gyula, így előkelő helyről néztem, ahogy Tellert
kitünteti a rendkívül ritka „Bene Meritus de Hungaricum Fama Augenda”
kitüntetéssel. Wendy Tellertől tudom, hogy édesapja haláláig az ágya melletti
asztalkán tartotta. Mellette volt Orbán Viktor „Corvin-lánc” kitüntetése.

Hétköznapi és „ünnepi” tudományról, tudásról és magyarságról

Teller Ede professzor, a világszerte ismert tudós ebben a személyes hangú interjúban – amelyet Zeley László készített – a címből is láthatóan új, más témában szólal meg, mint amit megszoktunk tőle.

Az ember és a társadalom létkérdéseihez – belátható-e a jövő? Mi végre vagyunk a világban? Mi az ember lényege? – elsősorban természetfilozófiai aspektusból közelít, állást foglal a modern tudomány irányát, határait, természetét értelmező sajátos szemlélettel. Ahogyan ő mondja: a régi világkép teljesen, visszahozhatatlanul összedőlt. Természetesnek tekinti a hétköznapi tudat és a tudományos ismeretek közötti – olykor szakadékszerű – különbséget. A tudományt és a technológiát határozottan emberközpontúnak ítéli meg. Noha a tudós az Egyesült Államokban él, hitet tesz magyarsága mellett.

Professzor úr! A legtöbb ember a jövő bizonyosságát, biztonságát tartja szinte a legfontosabbnak. Ön viszont több interjúban arról beszélt – s részben erről szól újabb könyvünk is –, hogy a jövő bizonytalansága milyen nagyszerű. Tehát a bizonyosság helyett épp a bizonytalanság. Miért?

Nem merném mondani, hogy nagyszerű. De a biztonság sajátos fogalom, azt mondanám, egyike a legveszedelmesebbeknek. A kilencszáz évvel ezelőtt élt kiváló perzsa költő, Omár Khájjám egyben nagy filozófus, csillagász és matematikus is volt. Vagyis akkoriban volt tudós, amikor a tudomány elsősorban asztronómia volt, mégpedig asztronómiai pontosságú asztronómia. És az ő világképe bizony egy kissé pesszimista. Egyik verse – anélkül, hogy megkísérelném pontosan fordítani – körülbelül így szól: a világ első anyagából gyúrták meg az utolsó élőlényt, és az első nap hajnalán már meg volt írva, hogy mi lesz a világ legvégső estéjén. Egy másik versében azt mondja: igyál, mert nem tudod, hogy mi vagy; igyál, mert nem tudod, honnan jöttél, és igyál, mert nem tudod, hova mész és miért. Ezt a biztonságot csak úgy tudta eltűnni Omár Khájjám, hogy ivott.

Én sokkal jobban szeretem a józanságot. Sokkal jobban szeretem azt a világképet, ahol azt, hogy mi történik, nem tudhatjuk soha. A jövő nem volt megírva az első napon. A jövőt minden pillanatban minden atom és minden élőlény együtt hozza létre. Amit én a legközelebbi másodpercben elhatározok, arról senki sem tudhatja, hogy merre és miképpen fog kihatni. Én azt mondom, hogy a bizonytalanságnak a ténye, ennek a „biztonsága”, a jövő formálhatósága rendkívüli felelősség. De egyúttal a lehetőségeknek is rendkívüli sokasága. Én ma, 1991. szeptember első napján itt ülök egy szabad Magyarországon. Szabad?

Annyi hibát követhetünk el, amennyit akarunk. De azok a mi hibáink lesznek. Nem kell értük másra haragudni, magunkat kérdezhetjük, hogy lehetett volna-e jobban csinálni. Itt a felelősségben, a felelősséghez kapcsolódó kétségben rejlik az optimizmus lehetősége. A jövő jó vagy rossz? Nem szükséges kérdésfeltevés. A jövő, akár tudjuk, akár nem, a mi kezünkben van. És mi, emberek még az is véljük, hogy valahogyan – amit még nem értettünk meg – tudjuk, hogy mit csinálunk. Még mindig nem tudjuk, hogy honnan jöttünk, még mindig nem tudjuk, hogy hová megyünk vagy miért, de tudjuk azt, hogy a tudatlanságnak nem kell szükségképpen örökké velünk maradni. A világ nyílt meg sok irányban, én ezért szeretem a bizonytalanságot.

Kicsit közelítve az Ön szakterületéhez: véleménye szerint összedőlt-e a hagyományos, szigorúan determinisztikus, tehát ok–okozati összefüggésen alapuló világkép? Ha igen, akkor milyen a helyébe lépő új fizika világképe relativitáselmélettel, határozatlansági összefüggésekkel és így tovább?

A régi világkép összedőlt teljesen, visszahozhatatlanul. Sajátos, hogy a művelt emberek nagy többsége ezt nem tudja, nem is sejti. Ha hallottak is az atomcsodákról, akkor is azt mondják: ez a matematikusoknak való, akik kötélen tudnak táncolni, de mi két lábunkkal a földön állunk, amely biztos, bizonyos. Azok a „művelt emberek” nem tudják, hogy ilyesfajta véleményükkel mit mulasztanak. Mert a föld bizony nem olyan bizonyos és biztos, mint ahogy azt véltük. Minden kétséget kizáróan megtanultuk, hogy atomok léteznek, és az anyagot osztani lehet, talán határ nélkül. Az atom, ez a görög szó magyarul azt jelenti, hogy oszthatatlan – de bizony kiderült, hogy osztható. Miközben azonban az atomot osztjuk, mindenféle mást is találunk. Egy olyan világot nyitunk meg, amely csak hasonlít az érzékelhető világhoz, de nem ugyanaz.

Egy olyan világot nyitunk meg, ahol fontos kérdésekre nem egyetlen felelet van, hanem legalább kettő. Amikor azt kérdezzük, mi az anyag, egyrészt azt lehet mondani: az anyag részecskékből áll, ezek kölcsönhatásban léteznek, helyük és sebességük van. Másrészt azt képzelhetem, hogy az anyag valamifajta szüntelen folyamatokból áll, hullámmozgásokból van összetéve. Mármost úgy látszik, hogy az egyik gondolatcsoport kizárja a másikat. Ez sajátos: egy kérdés van, de nem egyetlen magyarázat. Ez sajátos, de semmiképpen sem új. Hiszen már sokkal régebben felmerült az a kérdés: mi vagyok én, test vagy lélek? Mit tudok erre felelni? Azt mondani, hogy test vagyok, csak test, hibás. Azt mondani, hogy lélek vagyok, csak lélek, éppen olyan hibás. Azt mondani, hogy test és lélek vagyok, ez valamilyen formában, valamilyen mértékig abszurd. Itt is egy kérdés van tehát, de két felelet: test és lélek. Amikor az atomra kérdeztem, ott is egy kérdésre két feleletet találtam: részecske és hullám.

Mármost ennek az új gondolatkörnek egy sajátos, de teljesen szükséges következménye van. Ha csak részecskékre gondolok, szabályaim vannak, és segítségével megmondhatom a jövőt. Ha tehát tudom, hol vannak a részecskék, és milyen gyorsan mozognak, kiszámíthatom, hogy mi lesz belőlük, mert a kölcsönhatásukat is tudom. Ha a hullámokról is minden tudnék, ugyancsak megjósolhatnám a jövőndőt, de éppen itt kezdődik a baj. Honnan tudhassam meg pontosan, hol is vannak azok a részecskék, és hogyan mozognak? Ezt nem tudom, ehhez nem tudok hozzáférni, kivéve, ha kísérleti szerszámokkal dolgozom. Sajnos azonban a kísérleti szerszámok maguk is részecskékből állnak; hogyan lehet akkor pontosan mérni? Márpedig anélkül a jövőt nem lehet megismerni.

Kiderül tehát, hogy pontosan mérni lehet, de mindent pontosan mérni nem lehet. Hogy hol van egy részecske, megtudhatom. Milyen gyorsan mozog, megtudhatom. De a kettőt együtt nem tudhatom: ha tudom, hol van, nem tudom, hova megy. Ha tudom, hova megy, nem tudom, hol van. És kiderül, hogy a tudásnak ez a gátja meg fog maradni örökké. Ha ugyanis ezt a kérdést tisztázhatnám, akkor a részecske és a hullám elképzelései között levő ellentmondás tűrhetetlen, direkt abszurdummá fejlődne ki. Csak addig tudok úgy beszélni, hogy ne mondjak magamnak ellent, amíg bevallom, hogy akármiképpen, akármelyiket használok, alkalmazása körülhatárolt. Ezeken a határokon belül beszélhetek bizonyos mértékig a jövőről. De amikor teljes leírást kell adni részecskékről és hullámokról, testről és lélekről, akkor be kell vallanom, hogy a jövő bizonytalan. Hogy ezt a bizonytalanságot be lehetett bizonyítani, ez az új tudománynak egy egészen különös teljesítménye.

Ez a kettősség, amiről ön beszélt, végigkíséri az életünket, ha nem is mindennapjainkat. De a köznapi gondolkodás szintjét nézve azt tapasztalni: az iskolai tankönyvek, az iskolai geometria-, fizika-, pszichológia- és egyéb oktatás hagyományos világképre tanítja a gyerekeket, és mi is ilyennel élünk együtt. Viszont, ahogy Ön is elmondta, van egy tudományos világkép, amely egy másfajta fizikát, geometriát, lélektant feltételez. Létezik tehát egy világképünk a hétköznapiakra, a mindennapokra, és létezik egy „ünnepi”, tudósvilágképünk? Hiszen a kettő között hasadék van...

Ez a hasadék talán valamikor el fog tűnni... Erről szeretnék elmondani egy történetet, amelyre nem valami kellemes visszaemlékezni. Alig voltam 20 éves, amikor először jártam Koppenhágában. Először látogattam meg azt a különös, önellentmondó nagy tudóst, az atomfizika kiválóságát, Niels Bohrt. Ott az az udvarias szokás dívott, hogyha valaki érkezett, két-három nap múlva teát rendeztek számára az intézetben. Az összejövetelen Niels Bohr éppen mellém, a fiatal tacsó mellé ült. A tacsó németül – mert dánul sajnos nem beszéltem – lényegében ugyanezt a kérdést tette föl a nagy Bohrnak: talán eljön az idő,

amikor mi ezt a hamis geometriát és ezt az érvénytelen fizikát többé nem fogjuk tanítani? S akkor majd, amikor már a gyerekek is megértik, hogy a világ hogyan függ össze, mindez benne lesz a vérünkben, benne lesz elemi gondolkodásunkban... Miközben beszéltem, észrevettem, hogy Bohr szemei lassanként lecsukódnak. Ez kicsit nyugtalanított: talán a helyes dolgokat nem pontosan fogalmazom – és igyekeztem érvelésemet valahogyan befejezni. Miután megtettem, nagy hallgatás következett. Számomra úgy tűnt, hogy ez a hallgatás pár évig tartott, de az órán talán húsz másodpercig! És akkor Bohr elkezdett mormogni. A szemét nem nyitotta ki, hanem ezt mondta alig hallhatóan (de én hallottam, mert nagyon figyeltem): nekünk nem kell azt mondani, hogy mi itt ülünk és teát iszunk, mi talán mindezt csak álmodjuk. Hát ez volt az egész felelet. Teljesen világos volt, hogy amit mondtam, az baklövés volt, nagy baklövés. Erről a barátaimmal akkoriban egy nálam is fiatalabb fizikusnál (aki most nagy filozófus is), Carl-Friedrich von Weisäckernél hosszasan beszélgettünk. És azt hiszem, ma már tudom, hogy mit mondott Bohr azzal a kevés szóval. Azt, hogy ezt az „ünnepi” helyes geometriát, matematikát, fizikát elérni sohasem lehet. Hogy nincs értelme erről beszélni. A beszéd szavakból áll, a szavak pedig olyan tárgyakhoz, olyan elképzelésekhez fűződnek, amelyeket az a két-három éves valaki ért meg a maga két-három éves színvonalán, aki éppen hogy beszélni kezdett. Ha aztán ez a beszéd ellentmondásokba torkollik, akkor ezekkel lassan és alaposan meg kell birkózni.

Ehhez most egy derűsebb történetet szeretnék párosítani. A kisfiamnak, amikor hatéves volt, elmondtam, hogy a Hold messze van, hogy a fény nagyon gyorsan terjed, de az a holdsugár, amit ő most lát, az több mint egy másodperce hagyta el az égitestet. Márpedig semmi sem mehet gyorsabban, mint a fény. Amire az én jól nevelt kisfiam úgy reagált, ahogy reméltem tőle. Röviden és velősen azt kérdezte: miért nem mehet semmi gyorsabban, mint a fény? Mire én: ez egy nehéz kérdés, erre most nem válaszolok. Kisfiam, mint említettem, nagyon jól nevelt volt – a feleségem nevelte szigorúan –, tehát nem kérdezett többet. Kivéve másnap a reggelinél: „Papa, miért nem mehet semmi gyorsabban, mint a fény?” Hát én még ezt is reméltem tőle, ez benne volt a „tervben”, és ezt a tervet, azt képelem, Niels Bohr jóváhagyta. Az ünnepi fizikát, az ünnepi geometriát, azt a hihetetlen tényt, hogy a fény, akármilyen gyorsan szaladunk utána, mindig ugyanazzal a sebességgel szalad el előlünk. Mindezt kis darabokban mondtam el a fiamnak, és nagyon büszke voltam arra, hogy hétéves korában már eléggé jól értette a relativitást. Persze azt reméltem, hogy a fiamból fizikus lesz, de ebben csalódtam. Mit gondolnak? A fiamból bizony filozófus lett. És az egyetlen, részleges vigaszom az, hogy a tudomány filozófiájával foglalkozik.

Ön ezzel föladta a labdát, mert ha már a tudományfilozófiáról van szó, mi a véleménye a természettudományos haladásról, fejlődésről? Egy ideig

ugyanis tudósok és nem tudósok ezt abszolút üdvöztőnek, mindent megváltónak tartották, olyannak, ami majd fokozatosan megoldja az emberi problémákat. Azután jött a nagy kiábrándulás, jöttek az úgynevezett antiszcientista, tudományellenes mozgalmak. Vagyis a ló másik oldala: a tudomány semmire sem jó, sőt a tudomány nagyon sok kárt okoz. Ez két véglet, tudom. Melyik véglet az igazabb, melyik áll közelebb az igazsághoz? Vagy van-e közöttük középút?

Bizony van. Ennyi: a tudomány teljes bizonyossággal jobb, mint a tudatlanság. És ez minden. Hogy mennyire jó? Egyet nem mondanék, pedig ezt sokan mondják, hogy a tudomány és a technológia elembertelenít. Ezt például Amerikában nagyon sokan hiszik. A sajtó ezt énekli, a felnőttek a legtöbben ezt hajtogatják. És mi a következménye? Az, hogy gyerekeink nem tanulnak tudományt. A jó egyetemeinken – és azok valóban jók – a tudományokat művelők fele külföldi, amit én nagyon is üdvözlök, hiszen én is külföldi, magyar vagyok. A baj csak az, hogy a jobbik fele a külföldi. Még pontosabban: a baj az, hogy a rosszabbik fele az amerikai. És azért rosszabbik, mert a tudományra már régen úgy tekintenek, mint valami olyanra, ami veszélyes, ami semmi jóra nem vezet.

Hagyjuk el néhány pillanatra azt a kérdést, hogy a tudomány mire vezet. Hadd mondjak csak annyit: éppen a tudomány és a technológia az, ami az embert a többi élőlénytől megkülönbözteti. A tudománytól leszünk emberibbek – de ezzel még nem mondtam, hogy jobbak, csak azt: emberibbek. Jobb-e az ember az állatnál? Van egy kis unokám, tizenhárom éves, azt hiszem állatorvos lesz belőle, csak az állatokat szereti. Kivéve persze, hogy a nagypapáját majdnem annyira szereti, mint egy állatot, amire én nagyon büszke is vagyok, mert nagyon helyes kislány. Jobbak vagyunk? Én azt mondom – nem azért, mert tudom, hanem azért, mert mondani akarom –, hogy mi jobbak lehetünk az állatoknál. Hogy a tudást hogyan, mire használjuk, az már nem a tudomány kérdése, az mindenkinek a dolga. De tudomány nélkül nem lennénk azok, amik vagyunk. És tudomány nélkül nem leszünk, amik lehetnénk. Én tudós szeretnék lenni. Talán tudós is vagyok.

Ehhez még hozzá akarom fűzni azt a definíciót, amit a már emlegetett Niels Bohr hajtogat vagy hajtogatott, arról, hogy ki az igazi specialista. Ki az, aki igazán tud? Az az ember, aki saját kínos tapasztalatából már megismerte, hogy egy kis területen is melyek azok a hibák, amelyeket el lehet követni. Csak akkor fogunk tudni, ha már az összes hibát elkövettük. A tudásnak valamifajta szerénységhez is köze van. És szerényen azt lehet mondani, hogy lényegében embernek lenni azt kell, hogy jelentse, hogy valamit tudunk, és igyekszünk többet tudni.

Igazán nem kötözködésként vetem fel, de nagyon gyakran elhangzanak olyan vádak, állítások, hogy többet tudunk a Hold vagy a Mars felszínéről, mint önmagunkról, az emberi agyról. Az is elhangzik, hogy a felvilágosodás kicsit félrevitte a fejlődést, mert a tudományért elvonatkoztatott az embertől, mint szubjektumtól. Mi az ön véleménye: nem tévesztett valóban utat egy kicsit a tudomány, nem lett emberidegen?

Ez egyszerű kérdés, és egyszerű rá a felelet: nem. A tudomány nem emberidegen. Én most Szombathelyről jöttem Pestre egy konferenciáról, ahol többek között azt tárgyalták, hogy radioaktív anyagok segítségével meg lehet határozni, az agynak melyik része hogyan működik. Láttunk képeket arról, hogy amikor egy állatban megsérült az agy egy része, ennek funkcióit hogyan vette át ebben az állatban az agy másik része. Beszélgettem Szentágothai professzorral. Többek között a munkáját érintően arról, hogyan érintkeznek a sejtek egymással. Ez a nem tudom mennyi, harmincmilliárd, ötvenmilliárd sejt, melyik melyikkel hogyan függ össze? Történetesen, ha az egyik sejtet elektromossággal izgatják, mi lesz akkor egy másik sejtben? Ez durva materializmus. De összefügg azzal, amit mindegyikünk belülről tapasztal, hogy itt a válaszok nem lesznek annál egyszerűbbek, mint az a válasz, amit a hatéves fiamnak meg kellett tagadnom. De hogy itt a tudomány érdeklődése elfordult volna az embertől, erre három szóval akarok felelni: nem, nem és megint csak nem.

Nos, váltsunk témát. Több beszélgetésünk során szóba került a világ változása, a világ gazdasági, gazdaságpolitikai és politikai változása. Világos, hogy a második világháború választóvonalat jelentett Hitler legyőzésével. Kétpólusú világ alakult ki, a ring egyik sarkában – kicsit maliciózus vagyok – az Egyesült Államok, a másikban a Szovjetunió, és valahol még a harmadik világ is. Az utóbbi időben azonban mintha a világ kezdene egypólusúvá válni. Nevezetesen egyetlen igazi nagyhatalom van, az Amerikai Egyesült Államok. És erről nem is kérdezném meg a véleményét, ha egy ízben nem említette volna: Los Alamos mellett azért alapították meg Livermoret, hogy ne egyetlen tudományos birodalom legyen az igazság letéteményese. A politika nyelvére nem fordítható le ez a kijelentés?

Hát Los Alamos és Livermore nem osztják meg maguk között a tudományt, annak csak egy kis részét osztották meg, és a versenyfutás ott is nagyon előnyös volt. Mégpedig azért, mert közben jó barátok maradtunk, sőt a barátság az idők folyamán még erősödött is. Itt van a kezemben egy bot, nélküle öregkoromban már járni sem tudok. Ez tele van indián jelekkel, a barátaim faragták belé Los Alamosban.

Kérem, a Szovjetunió és az Egyesült Államok közötti viszony nem egészen pontosan ez volt, még ha mindkét oldalon azért mérsékletesség is volt. Meg kell azt érteni, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok nem ugyanazt akarták más-más oldalról. Az egyik egyáltalán nem volt tükörképe a másiknak. Nem kétséges, hogy Sztálin Szovjetuniója hatalmat akart. Talán kommunizmust is akart, legalábbis erről beszéltek. Én a kommunizmust sem nem szeretem, sem nem értem. A hatalommal másképp állok: jobban értem, de világosan tudom, hogy nemcsak nem szeretem, hanem egyértelműen ellene vagyok. Amerika hatalmat sosem akart.

Még egy dolgot kell hangsúlyoznom – a jövőről. Én eredetileg, amikor a tudomány és a technológia fejlődését láttam, és azt, hogy a világ miként zsugorodik, hogyan függ mind szorosabban és szorosabban össze, azt gondoltam, hogy majd világkormány lesz. Később, miután Amerikában egy-két évtizedig éltem, kezdtem rájönni, hogy ez nem megy, és ne is menjen. Mert ha a kormány nem jó, a „nagykormány” kifejezetten rossz. A kormányt ellenőrizni kell. Kormány helyett együttműködésre van szükség általánosan elfogadott udvariassági szabályokkal. Mi nem egy nagyhatalomról beszélünk, mi egy világról beszélünk, ahol az emberek a béke, a stabilitás, a haladás irányában működnek együtt. Ez a terv, és ez az új világ nagyszerű kilátása. Ezt azonban csak úgy lehet elérni – mint ahogyan azt Bohr mondta –, hogy először minden hibát el kell követnünk, de igyekezzünk folyton kételkedni és a hibákat időben lefékezni. Mi nem akarjuk másoknak megmondani, tegyétek ezt, tegyétek azt. Mi tanulni akarunk, és együtt akarunk élni.

Még egy, személyes kérdést. Ön nem először van itthon, és remélem, hogy nem utoljára, hanem többször hazalátogat. Ahogy ön mondta egyszer: én egy újszülött vagy újra-szülött magyar vagyok. Mit jelent az Ön számára a kapcsolat egykori szülőföldjével? Jelent-e valami pluszt?

Mindenekelőtt azt jelenti, hogy az emberek magyarul beszélnek. Az én szempontomból más nyelv nincs. Ha én egy amerikai repülőgépen ülök, és az a kislány, aki mindannyiunkról gondoskodik, megkérdezi angolul: honnan van ez a szép különös kiejtése –, azt felelem neki: Magyarországról van. Szép, hogy Amerikában megbecsülik azt is, aki az angolt rosszul ejti ki, mert megértették, hogy az embereknek különbözőeknek kell lenniük. Én azonban magyar vagyok, és magyarságom abban is megnyilvánul, hogy látom a világot más, nem amerikai szemszögből is. Ami korlátozott, de másképpen korlátozott. És bizony, amikor hazajöttem látogatóba meg dolgozni, nagy örömmel láttam, hogy itthon nemcsak a feleségem és én vagyunk, akik magyarul beszélnek, akik magyarul gondolkoznak, akik magyar hibákat csinálnak. Még sokan csinálják ezt, és jól csinálják. Azt látom, hogy magyar hazám ma keveset beszél a múltról, és sokat

gondolkozik a jövőn. Jórészt itthon tanultam, hogy ennek így is kell lennie. És ez még inkább igaz a mai Magyarországon, mint volt több mint 60 évvel ezelőtt, amikor elkerültem innen.

Örültem, amikor leközülték, de nem tettem hozzá azt a mondatot, amit Teller a beszélgetés után sóhajtott: „Mi emberek mind magányzárkában élünk a saját testünkbe zárva.” Fölhördültem, de hozzátette: „A család az egyetlen menedékünk ebben a világban.” Hozzátettem Madáchoz idézve: „Portested is széthulland, így igaz, de száz alakban újólag felélsz.”

Horthy Miklós kenderesi újratemetése 1993-ban

(Avagy Teller és Horthyné titkai)

Már 1992 telén híret járta, hogy újra szeretnék temetni Kenderesen Horthy Miklós maradványait. Az lepett meg igazán, hogy Teller 3. látogatásakor, 1993-ban személyesen kért meg, hogy segítsek ebben Bowden Ilonának, azaz Horthy Istvánnénak. Gosztonyi Pétert kértem, hogy közvetítse Teller kérését. Egyikünk sem értette, hogy jön össze e két ember sorsa. Ettől függetlenül 1990-ben interjút csináltam a Gellértben megszálló Horthynéval, amit a „168 óra” nyomtatásban is megjelentetett régi és korabeli fényképekkel illusztrálva.

Később nehezen derült fény az igazságra. Teller Amerikából Horthynét kérte meg, aki a Várból kapcsolatot tartott a zsidó hitközséggel egy Török nevű férfin keresztül, hogy Pesten, a Parlamenttel szemben lakó családját, édesapját, Miksát, és édesanyját, leánytestvérét oltalmazza meg a nyilasoktól. Ami Horthyék számára nem volt nehéz, míg hatalmon voltak, de Szálasi alatt s Miklós elrablása után súlyossá vált a helyzet. Menye kérésére Horthy, akinek István fia repülőgép-baleset áldozata lett, mivel Horthyné szerint, aki meglátogatta a fronton, egy magas rangú német tiszt lehallgatott szobájában helyezték el kettőjüket. Itt István arról beszélt neki, hogy repülőgépen átszökik az angolokhoz, ezért repülőgépét felszállás előtt egy németek által beépített műszakis elrontotta, így felszállás után lezuhant s István szörnyethalt. Miklós fiát pedig szőnyegbe csavarva, kábultan elrabolták, 4 leghűbb tisztjét felváltva a ház előtt posztoltatta, a Szálasi uralom alatt nyilas karszalagot öltöttek. Teller hálából a nürnbergi per előtt személyesen kérte meg az USA elnökét, hogy az amerikai ügyész Horthyt, mint tanút idézze meg, ne legyen vádlott belőle. A történelmi köztudatban az a hiedelem él, hogy Sztálin járt közben, holott Sztálin csak Titó bosszantására használta ezt, azt remélve, hogy az angol és amerikai ügyész, a szovjet tartózkodás ellenére úgyis Horthyt a vádlottak padjára ülteti. Nyilván őt is meglepte a hirtelen fordulat, bár a magyar békedelegáció utoljára Moszkvában tárgyalt a fegyverletételről.

Végül Horthyt tanúskodás után elengedték. Horthy Miklós megszabadult a német fogságból. Ott állt a család tanácsstalanul. Horthyné Svájcba utazott menedékjogot kérni. A svájci hatóság tárgyalt is vele, ám amikor kiderült, hogy nem hozták el az Államkincstár aranyait, elutasították őket. Horthyné ekkor kapkodni kezdett. Egy jóindulatú svájci alkalmazott arra biztatta őt, hogy forduljon a portugálokhoz, akik végül befogadták egy nincstelen család összes tagját. Szerencsére sok hűséges magyar támogatta őket éveken át anyagilag.

Teller súlyos tapasztalatokkal bírt egy temetés (nemhogy egy újratemetés) nehézségeiről és a rokonok hányatott sorsáról. Édesapja, Miksa 1950. szept. 11-én halt

meg tüdőgyulladásban. A Kozma utcai temető második keresztutcájában a „rabbi-soron” temették el. Jobbról a nagy rabbik fekszenek, ha szemben állunk a sírral, köztük Scheiber Sándor is, balról van Teller Miksa sírja márványból, inkább hasonlít egy kis erődhöz, mint egy sírhoz – bomba- és kirablás-biztos.

Teller Ede nővére és édesanyja Izraelbe szeretett volna emigrálni. Szilárd Leó mentette meg őket. 1958-ban a II. Pugwas konferencián a szovjet küldöttség fordult, hogy a Teller család Amerikába távozhasson. Ő elutasította Szilárdot, mivel a független Magyarország maga dönti ezt el. KGB ügynök lévén, nagyon dörzsölt ember volt. Szerencsére Jánosi Lajos már korábban szóba elegyedett Szilárd Leóval. Ő a szovjetek előtt azzal vált híressé, hogy a relativitáselméletet idealista „zöldségnek” nevezte, amit újra kell gombolni a Lorentz transzformációtól materialista módszerekkel. Elég szava volt hozzá, hogy a Teller család útlevelet kapjon s 1959. január 18-án átöleljék egymást San Francisco repterén. Ezzel jól rálicitált a KGB-s „tudósra”.

Visszatérve az újratemetésre, '93. ápr. 20-án Ocsovai Gábor barátommal elutaztunk Portugáliába. Én arra számítottam s a gépen tudattam is vele, hogy Bowden urat lefoglalja, míg én Ilona asszonnyal beszélgetek.

Sajnos Gosztanyi Péter elutazásunk előtt 3 nappal hívott fel otthon, hogy jó lesz vigyázni, mert Bowden úr utálja a magyarokat, főként az '56-ban disszidált kéregetők miatt, akik abban a hitben mentek a házhoz, hogy a család gazdag. Horthyné foglalt szállodát, reggelivel kettőnk számára. Én viszont rögtön megkérdeztem Gosztonyit, hol szolgált a II. Világháborúban Bowden úr. Ő pár pillanat után rávágta, hogy az I. angol-skót gárda rohamcsapatában. Rögvest felhívtam az Angol Nagykövetség katonai attaséját azzal a kérdéssel, ez a gárda milyen dísznyakkendőt visel a polgári életben. Azzal ugyanis tisztában voltam, hogy az angol hagyományok szerint a dísznyakkendő volt a legjellemzőbb egy-egy csoportra. Pl. már volt az oxfordi és cambridge-i diákok dísznyakkendője. Ő azt felelte, hogy négy éve alatt ilyen kérdést még nem kapott, de másnap visszahív. Másnap visszahívott, s szemléletes leírást adott a nyakkendőről. Amikor egy éjszaka után meglátogattuk Cascais-ban, a Quinte de Janes, Malveira de Serra-i lakhelyükön a családot, ahová Horthyné vitt minket autóján, azt kértem tőle, engedjen engem becsöngetni, ami annyira megdöbbentette Ilona asszonyt, mint bennünket Portugáliába való gyors belépésünkkel az útlevelellenőr határőr, aki piros szolgálati útlevelünk angol és francia felirata láttán azt hitte, hogy tagjai vagyunk az Európai Uniónak, így azonnal beengedett. Becsengettem, várva Bowden úr megjelenését. Ő ajtót nyitott s a kezét nyújtotta, én azonban a nyakkendőjére meredve nem viszonztam gesztusát. Majd elmondtam a jól betanult csodálkozó szöveget: „Tisztelt uram, csak nem az I. angol-skót gárdahadosztály rohamcsapatában harcolt?” Erre ő is leengedte a kezét és ölelésre

tárta: „Oh, my dear Hungarian friend”, azután hirtelen átölelt. Ilona asszony és Gábor is ledermedt. Erre a fordulatra ők sem számítottak.

Ezt faxolta: „Ajánlani tudok egy jó hotelt, ami nem túl drága Monte Estorilban. Ez közel van az estorili állomáshoz, üzletekhez stb.

Hotel Londres (háromcsillagos)

Egyágyas szoba reggelivel 7000 Escudó (48.60 dollár)

Cím: 17 Av. Figureiro, monte Estoril”

Ilona asszonyt arról faggattam, jó idő-e ez a kenderesi újrateremtésre. Meg volt győződve, hogy igen. Kértem, kicsit hallgasson rám, mert a magyar belpolitika két szélsősége is kihasználná, hogy tiltakozzék, vagy épp túlzottan kisajátítsa apósa emlékét. „Akkor ez az én dolgom” – mondtam. Arra kértem viszont, hogy ne a már beharangozott zürichi járatral szállíttassa a koporsót, mert a Ferihegyen elkezdődhet a cirkusz. Ebbe belement, így nem a reggeli, hanem az éjszakai járat hozta. Reggel a párszázas tömeg csalódottan távozott. Éjszaka sima volt az út Kenderesre.

Két nagyobb csoport is menni készült a temetésre: a balosok tüntetni a rádiós kolléga, Farkasházy Tivadar szervezésével, Csurkák is készülődtek. Szerencsére Tivadarral igen jó barátságban voltunk, így rábeszéltem, hogy a várható tömeget nehéz lesz lejuttatni Kenderesre, viszont jobb lenne a Vérmező, amely Horthy kedves lovaglólhelye volt. Így jóval többen lehetnének, s megígértem, hogy a tévé a Híradóban tudósít az eseményről. Csurka, aki a Győri Béla által szerkesztett Vasárnapi Újság vezető publicistája volt, bejött jegyzetét felolvasni, őt viszont pont a tévével ijesztettem meg. Tudni véltem, hogy pártjához sok bőrfejű fog csatlakozni, ezért neki a tatabányai Turul-szobort javasoltam. Oda néhány busszal is lemehetnek, közelebb is van, s megígértem, hogy róluk is tudósít a tévé, ha elszakadnak a bőrfejűektől, ha nem, akkor előlről kap pár snittet, amelyen ő és vezérkara is rajta lesz. Ez szépen be is jött, tehát csaknem fölösleges volt Horthy egykori tengerészeinek örököként való kivonulása.

Gond volt még a család egészének elhelyezése Pesten. Szállodába nem mehetek, részben, mert túl drága lett volna, részben a ki-bejáró veszélyes mivolta okán. Ezért az akkori gazdasági igazgatót, dr. Sárffy Lászlót megkértem, engedélyezze, hogy az MR Vendégházában helyezkedhessenek el. Ez is sikerült, így hiába keresték őket. A Gellért szállóból pedig két zsáknyi levelet kézbesítettek az igazgatónak az általam megadott címre. Bár a Vendégház egyszerű volt, de kellemes ágyai voltak tágterű szobákkal, jó világítással s zuhanyozóval felszerelve minden szoba. A gondnoknő pedig Horthyné szerint VIP-ként kezelte őket.

Így az újrateremtés rendesen lezajlott, Horthyné egy érzelmes, szép beszédet mondott. A fia, István pedig olyan okosat, hogy a „168 óra” szó szerint közölte.

Mi Gosztonyival együtt mentünk le a temetésre egy rádiós Lada segítségével. Mivel rá volt írva, hogy Műsorszolgáltatás, beálltunk egy kék lámpát villogtató rendőrautó mögé s 120 km-rel száguldottunk le Kenderesre, ahonnan a rádiót Rapcsányi László tudósította élőben. Mi pár pillanatra odaléptünk a családhoz, jelezvén, hogy itt vagyunk. Azután vissza Budapestre.

Ami számomra a legfurcsább, hogy sem Teller, sem Horthyné nem akart 1992-ben találkozni. Mindketten azt mondták, hogy szavukat betartották, de nem óhajtanak beszélni. „Ilyen az élet és ilyen az újratemetés” – gondoltam.

Holott egy időben, egy helyen, a Gellért szállóban laktak.

Elmebetegség pedig nincs

Az interjú Dr. Szász Tamás első hazalátogatásakor, 1981. okt. 2-án készült.

Zeley: Thomas Szasz professzor 1938 óta él az USA-ban. Magyarországon önt az „antipsychiátria atyjaként” tartják számon. Maga az antipsychiátria kifejezés David Coopertől származik. Professzor úr azonosul ezzel a véleményel, vagy sem?

Szasz: Mint oly sok leegyszerűsítő címke, az antipsychiátria megnevezés is nagyon szerencsétlen, ugyanis nem árulja el világosan, mi az, amit a pszichiátriában ellenzek. Ez pedig az elmebetegség létezése. És nem hogy nem szerencsés, de egyenesen ostoba kifejezés az antipsychiátria. Azt hiszem, ez a legeredetibb elméletem, nem szeretnék szerénytelennek tűnni, de ismereteim szerint előttem senkinek sem jutott eszébe, hogy kidolgozza azt a feltételezést, amely szerint elmebetegség, mint ilyen nem létezik. Én nem vagyok vallásos, ateista vagyok, de ez nem jelenti, hogy antiprotestáns, antikatolikus vagy antibaptista lennék. Az, hogy nem hiszek Isten létében, még nem tesz engem vallásellenessé. Az, hogy nem hiszek az elmebetegségek létében, még nem tesz pszichiátriaellenessé. Természetesen fölmerül a kérdés: ha nincs elmebetegség, akkor mi van? Véleményem szerint két dolog: egyrészt az emberi test betegségei (a rák, a szívbetegség, a magas vérnyomás, az agydaganat...), másrészt vannak személyek, akik különösen viselkednek, ez felizgatja őket és felizgat másokat. Az utóbbiak eltérő magatartások, de nem betegségek.

Zeley: Ha valaki mondjuk ön- és közveszélyes, tehát szuicid, öngyilkossági késztetései vannak, azt ön hogy értelmezi?

Szasz: Azt állítani, hogy valaki önveszélyes, gondolati csapda. Magyarországon, de Amerikában is az egyik népszerű időtöltés a dohányzás. A hegymászó lezuhanhat a szikláról, aki tengerben úszik, megfulladhat. Amerikában évente 50 ezer ember hal meg karambolok következtében, az önveszélyes szó tehát – üres absztrakció. Vegyük az öngyilkosságot. Ha valaki megöli magát, az lehet vallási és társadalmi probléma. Van-e az embernek joga arra, hogy megtegye? A vallási dogma szerint nincs. Az én válaszom: aki vallásos, az ne tegye meg, de örökérvényű szabályként nem lehet leszögezni, hogy kötelező élni. Persze én is az élet híve vagyok, de hangsúlyozom, hogy az önveszélyességnek ezt a formáját nem elmeorvosi, hanem vallási, egyéni, társadalmi gondnak érzem. A közveszélyesség viszont az egyik legfontosabb politikai, szociális kérdés. Abban minden politikai rendszer egyetért, hogy meg kell védenie állampolgárait. De ha valaki fejbe csapja az embert, az bűntény, nem elmebetegség. A felvilágosodás után sok idő kellett ahhoz, hogy az emberek meggyőzzék magukat arról, hogy a

betegség nem büntetés, amelyet Isten mér a vétkesre, a betegség nem bűn. Most én azt állítom, hogy a bűn nem betegség, a cukorbetegség az cukorbetegség, a gyilkosság pedig gyilkosság.

Zeley: És ha szembe kerül egy nagyon zavart állapotban lévő, hallucináló egyénnel, akit nálunk szkizofrénnak minősítenek a pszichiáterek, és aki láthatóan nem tud magáról, vagy nem tud magával mit kezdeni, hogyan minősíti? Viselkedési eltérésnek vagy organikus, biológiai ok által kiváltott kórképnek?

Szasz: Ha valakit besorolunk egy betegségkategóriába, tehát: mondjuk szkizofrénnak minősítjük, ez már eleve előítéletet jelent, hiszen a kór okát még nem ismeri a tudomány. Válasszunk ki találmányra száz pácienset, akiket kollégáim szkizofrénnak minősítettek. Lehetséges, hogy ezeknek az embereknek van valami elváltozás az agyukban, mint annak idején a pellagrás pszichózisban vagy a neuroszifiliszben szenvedők betegségének is megvolt a testi, organikus oka, csak a tudomány még nem ismerte. Lehet, hogy néhány év múlva valaki rájön, hogy ez a száz ember olyasféle agyi betegségben szenved, amelynek organikus oka van, mint például az epilepsziának. Ezt én nem tagadom, de akkor ez nem elmebetegség, hanem az agy organikus megbetegedése. Az organikus szemléletű elmeorvosgyógyászat gyakorlata azon alapul, hogy ezeket az összefüggéseket majd egyszer megtaláljuk. Azt mondják rám, én tagadom az elmebetegség létezését, valójában nem én tagadok, hanem ők állítanak olyat, ami nem bizonyított, ami szerintem nincs. Semmi kifogásom az ellen, ha az emberek pszichiáterekhez járnak, és a mai gyakorlat szerinti segítséget megkapják, beszélgetéseket, gyógyszereket, akármit. Olyan ez, mintha elmennék a fogorvoshoz, a paphoz, vagy a fodrászhoz. Röviden: nem vagyok az elmeorvosok ellen, csak az ellen vagyok, hogy a pszichiátria hatalmát emberek megbélyegzésére vagy bűnösök felmentésére használják fel.

Zeley: Amiről eddig szó volt, az elsősorban az organikus, tehát a hagyományos pszichiátriával való szembenállását hangsúlyozta. Mi a véleménye a másik irányzatról, a freudizmussal elindult ún. szociálpszichiátriáról vagy a humanista pszichológiáról?

Szasz: Velük is szemben állok. Mint mondtam, az alapvető nézetem az, hogy csak emberi viselkedési formák léteznek. A szociálpszichiátria is elnyert bizonyos presztízst, és hitelt szerzett, de ezt hamis jogcímen szerezte, hiszen azt színeli, hogy valamilyen módon meghatározta a betegségeket. Követői nem állítják, hogy ezek organikus betegségek, mert a neurózis, a psychosis, a szexuális problémák nem betegségek, hanem egyszerűen életmódok, módozatok, ahogy az

emberek leélik az életüket, viszonyulnak egymáshoz és a társadalomhoz. Amikor tehát a szociálpsychiátria vagy a psychoanalízis képviselői ezeket betegségnek minősítik, nincs igazuk. Ezek viselkedési formák.

Zeley: Mi a véleménye a nálunk „kispsychiátriai kórképnek” tartott neurózisról? Betegség-e, vagy pedig az alkalmazkodásnak egy természetes módja?

Szasz: Nem szeretem ezt, hogy természetes módja, mert nem természetes. A neurózis olyan orvosi szakkifejezésnek hangzik, amit azért alkalmaznak, hogy úgy tűnjék, valamilyen életforma olyan, mint a betegség. A betegség, véleményem szerint, valódi tartalmán túl metafora is lett a XX. század második felében szinte minden táján a Földnek. Az emberek, úgy látszik, szeretnek majdnem mindent betegségnek nevezni. Ha túlzottan szeretjük a nőket, az betegség, ha nem szeretjük őket, az is betegség, ha homoszexuális valaki, az is betegség, ha túl sokat költ valaki, ha túl sokat iszik, vagy ha túlzottan fukar, ez mind betegség – pedig ezek az emberi élet variációi.

Zeley: Hazánkban és Amerikában is a nagy psychiatriai kórképek gyógykezelésének egyik módja az elektrosokk vagy egyéb sokk, a másik módja pedig az ún. major trankvillánsok, tehát a nagyhatású nyugtatók adása. Ön elítéli ennek az alkalmazását?

Szasz: Hadd kérdezzek vissza. Ha valaki depressziós, mert nem jön ki a feleséggel, mert a gyerekei nem tisztelik, mert nem keres elég pénzt, akkor értelmes dolog az elektrosokk? Értelmes dolog gyógyszereket szedni? Nem, semmiképp sem az! Ha valaki ragaszkodik hozzá, joga kell, hogy legyen, hogy megtegye. Ha valaki analitikushoz kíván járni, legyen módja rá, ha meg akar gyónni egy papnál, legyen módja rá. Mindenkin magán múlik, hogyan próbálja megoldani életproblémáit. A megoldások között sok a pseudomedikális, az álgyógyászati. Ha valaki iszik, vagy dohányzik, azt nem veszik kezelésnek, de ha nyugtatót szed, az már kezelés. Milyen logika ez?

Zeley: Számunkra, akik más „tudományrendszerben”, más tudományos környezetben nőttünk fel, mindez elég meglepő. Amerikában hogyan fogadták az ön állításait?

Szasz: A hivatalos fórumok mindent megtettek, hogy tönkretessenek. Az elméletem a múltban is és most is teljes eretnekségnek számít. Ezért is nevezték el antipsychiátriának, ami buta elnevezés, de alkalmas arra, hogy megbélyegezzon. Hozzá kell tennem, hogy most is egyetemi tanár vagyok, de csak azért, mert nem találtak jogi ürügyet, hogy megfosszanak e címtől.

Zeley: Vitatkoztak önnel, vagy csak megpróbálták lehetetlenné tenni?

Szasz: Nem volt vita. Először jogilag, majd politikailag támadtak, azután következett a jó hírem támadása, végül az elmúlt években az agyonhallgatás. Amerika azonban sokarcú, és így tizenöt éve nem a kollégáimhoz, hanem a nagyközönséghez szólok. Magazinokba, újságokba írok, a könyveimet sok nyelvre lefordították, mondhatni népszerűek, vásárolják őket.

Zeley: Ha hivatalosan elfogadnák az ön nézeteit, akkor az elmeklinikákat be lehetne zárni?

Szasz: Nem. Azok az emberek, akik hisznek az elmebajban – talán még a pszichiáterek átlagánál is jobban – azok valóban páciensek lesznek, nekik kellene a gyógyító intézmények. De nem szabad módot adni arra, hogy valakit akarata ellenére bezárjanak egy klinikára. Szerintem a kórházaknak olyanoknak kell lenniük, hogy ha valaki beteg, bemehessen, ha ki akar jönni, kijöhessen. És most mondok egy nagy eretnokséget. Az én elméletem azért nevezhető forradalminak bizonyos vonatkozásban, mert visszanyúl a nem pszichiátriai alapkérdésekhez. Az a kérdés, hogy ki fizeti ezeket a dolgokat. Most csak a kapitalizmusról beszélek. Addig nincs probléma, amíg a beteg maga fizeti, mert megveszi a gyógykezelést, mint a kabátot, vagy az autót. De amikor nem fizet, hanem a társadalom biztosítja, akkor a hatóság azt mondja, mi csak akkor fizetünk, ha valaki beteg. És akkor előkerül a neurózis, az elmebaj, s a kör bezárul.

Zeley: Akkor lefordítva a Magyarországon hivatalos organikus pszichiátria nyelvére: az általunk elmebetegnek tartott emberek ön szerint nem betegek, hanem deviáns viselkedésűek?

Szasz: Én még pontatlanul használva sem szeretem azt a kifejezést, hogy deviáns. Ez veszélyes elnevezés. Vegyük pl. az emberi testet. Ha valaki fertőzést kap, mi történik? Rázza a hideg, belázasodik, megnő a fehérvérsejtjeinek a száma. Ha valakinek rosszul mennek a dolgai, ideges, depressziós, nem tud aludni, azt hiszi, több ember üldözi, stb. Ezek azonban a viselkedés különböző formái, nem szeretem őket deviánsnak nevezni, csak változatoknak.

Zeley: Én nagyon sok olyan embert ismerek, aki depressziós volt, vagy szkizofren minősítést kapott, beutalták a kórházba és gyógyultan távozott.

Szasz: Hát persze. Hány középkorú asszonyt ismerek, aki húsz éve depressziós, majd meghal a férje, s azóta boldog. Ha valaki nem érzi jól magát, aztán valamit

csinálnak, vagy valami történik vele, és aztán jobban lesz, nem alap arra, hogy megállapítsuk: előtte beteg volt. Amerikában, de másutt is, emberek milliói dél-után öt és hat óra között rosszul érzik magukat, majd hazamennek, felhajtanak két pohárka italt, és utána egész este jól érzik magukat. Ez azt jelentené, hogy egész nap betegek voltak, s most meggyógyultak?

Zeley: Hogyan látja a pszichiátria jövőjét, hiszen jelenleg az organikus és a szociális szemlélet Magyarországon és másutt is szemben áll, harcol egymással.

Szasz: Véleményem szerint az organikus és az un. szociálpszichiátria (engem gyakran ebbe a csoportba sorolnak) csak részlegesen áll szemben egymással. Követői olyanok, mint a katolikusok és a protestánsok. Én viszont azt állítom, hogy nincs Isten, tehát szerintem egyiknek sincs igaza, s ezért ez álküzdelem. Nálunk – Amerikában – mindkettő továbbfejlődik, erősödik, s mindkettő ellem van. Az én elvem, a józan ész! Létezik teológia, közgazdaságtan, politika, filozófia, létezik orvostudomány, fiziológia, farmakológia, de ha ezek elemeit összerakják, és elnevezik elmekórtannak, azzal én nem értek egyet.

Az előző interjú 1981-ben készült. A 90-es években a rendszerváltás után Dr. Szász Tamás felhívott a Rádióban, mondta, hogy két lányát hozta szülőhazáját megnézni Margot Clairet és Susan Mariet. A Rádió Pagodájában találkoztunk. sajnálkoztunk, hogy a 81-es interjú elhangzása után a Magyar Pszichiátriai Társaság följelentette az Agitprop Osztályon. Az osztály a kényes kérdést a Polbiz. elé vitte az „Egyebek” napirendje között. Kádár János mondta ki a végső szót, a följelentők közül valaki álljon ki vitára Szász Tamás elvtárssal. Hiába ültünk a Pagodában, mert a följelentők sorra mondták le a vitát külföldi útra, vagy betegségre hivatkozva. Amikor két csinos lányával a Pagodában ültünk, s mielőtt a Kispipába mentünk volna ebédelni, Dr. Szász váratlanul megkérdezte, „Mikor mondanak híreket?” „Minden teljes órában” feleltem, s meghallgattuk a 11 órai híradást. Dr. Szász meghallgatta az öt percnyi híradást, s azt állította, hogy a bemondó jobboldali és templomba járó. (Előlegezte a „psycholinguistikai” módszert.) Később a bemondóról megtudtam, hogy közel áll Csurka Istvánhoz és a MIÉP-hez. Rendes bemondója volt a Vasárnapi Újságnak. A kollégák azt is elárulták, hogy templomba járó. Dr. Szász azzal indokolta megállapítását, hogy a MIÉP-ről szóló hírt kihangsúlyozta, s prédikációra emlékeztette a stílusa.

1993 a Magyar Rádióban a lélegzetvétel éve volt, hisz Gombár Csaba volt az elnökünk. A mozgástér újra kinyílt. Nem véletlen, hogy ekkor történt a „füstbe ment atomreaktor” története, de Horthy Miklós kenderesi újratemetése is, amelyet Teller Ede anyagilag támogatott repülőjegyekkel. Az Antall kormány –

szerintem – ekkor tette tönkre a rendszerváltást, a reaktor ügy keserű levét azóta isszuk, Horthy Miklós újratemetése hosszabb távon gyászos eredményt hozott, a Horthy kultusz újjáéledését, a magyar Holocaust szemléletének zavarát. Nagyon keserű volt ezt kései éveiben megélni Bowden Ilonának, özv. Horthy Istvánnak – ezt a fiától tudom, aki feleségeit „elfogyasztva” – én a maláj és amerikai nejét ismertem, áttért a mohamedán hitre. Érdekes játéka a történelemnek, hogy a 2002-es Bush látogatás után 2003-ban Teller nem sokkal halála előtt /2003. szept. 9-én du. 3 óra 32 perckor halt meg – öt, maga által kikezelt rák után agyvérzésben, élt 95 évet 7 hónapot, 25 napot/ felhívott, mert megkapta a Horthy által alapított s Orbán által megújított Corvin Láncot. A Corvin Láncot Várhegyi Attila és Dr. Schmidt Mária adta át. Teller „lekáderezte” őket, részben régi barátja, az izraeli Yuval Neeman Sin Bét tag társain át, másrészt engem hívott fel az 1650-321-9219-es telefonszámon, s megadta fax számát a válaszhoz: 650-321- 7288. Én a rádiós munkám során a „168 óra” c. folyóiratban kinyomtatott interjúkból küldtem kettőt: egyik, a Gosztanyi Péterrel készült izgalmas interjú volt a Chorin, Weiss Manfréd, Ganz család sorsáról. Várhegyi Attila akkor bűnvádi eljárás alatt állt, így a vádpontokat faxoltam ki. A válasz nem volt elég Tellernek. A washingtoni Holocaust Múzeum a „Terror Házát” látott tagjai válasza szerint, hogy aránytalanul sok a kommunizmus áldozatairól szóló anyag a Holocaust áldozataihoz képest – ismerve a témával foglalkozó hasonló intézeteket /Páva utca, stb./. Frappáns választ kapott Teller, melyet telefonon azonnal megosztott: „László, objektív szakértők azt állítják, hogy az „Error Háza” név lenne az igazi. 1993-ban Teller Ede a Csóri Sándor által rendezett „Magyarok Világtalálkozója” Moszkvából érkezett meg a Malév 101-es járatával. Rögtön interjút készítettem a sikeres útról, ahol találkozott az ú.n. Arzamasz-16 csoport tagjaival: Julij Haritonnal, Jevgenyij Velihovval, Kurcsatovval, Zeldoviccsal és a később Béke Nobel-díjas (mivel a H-bomba elkészítését megtagadta) Szaharovval, kivel kapcsolatban más Amerikában súlyosan csalódott Teller. Szaharov minden alkalmat megragadott, hogy hevesen támadja Tellert az SDI kifejlesztése miatt is. Teller Moszkvában kötött egy máig – kormányok által nem ratifikált – együttműködést a műholdak szerepéről, mely szerint a környezetszennyezést figyelik, s évente egyszer adatot cserélnek. Ennek hasznát az ú.n. „Cseljabinszk 70”, Teller második oroszországi meghívása Julij Hariton által operacionalizálta, amikor a Teller születési évében becsapódott Tunguz meteor esetleges utódairól szólt egy konferencia.

Szász Tamás utoljára 2004. májusában járt Budapesten. Eladást tartott a Nyíró Gyula Kórházban, ahol ott volt Buda Béla és Dr. Funk Sándor a szakmából. Este nálunk vacsorázott. Még 1987-es amerikai utamon ajándékba kaptam tőle „The Myth of Mental Illness” c. könyve 1972-es kiadását. Buda Béla, Ranschburg Jenő közös nyomása kellett a magyar kiadáshoz. Személyes szerencsém, hogy az Akadémiai Kiadó egyik szerkesztője Eötvös Kollégista kollegám Berényi Gábor volt. A könyv így is 30 év „késéssel”, 2002-ben jelent meg Thomas S. Szasz: Az

elmebetegség mítosza címen. Szász vacsora után elmesélte, hogy nem csak tagadott, de tovább is lépett. Az Amerikai Külügyminisztérium kérésére a Fehér Ház vendégeit diagnosztizálta. Bevezette az un. psycholingvisztikai módszert. Ez a felolvasott és kötetlen viták és beszédek elemzésére volt megfelelő eszköz. Mint régi rádiós, hamar megértettem a lényegét, amely a hangsúlyozásra helyezte a fő figyelmet. 2002-ben, amikor váratlanul Orbán Viktor magángépen beállított Bush elnököt meglátogatni, aki nem fogadta, külügyminisztere Condolezza Rice bekérte a CIA által fölvetett összes beszédét, nagyobb részük felolvasás volt, ebből állította föl a máig titkos diagnózist. De Dr. Szász 2008-ig dolgozott az új technikával, Bekérte a Szabad Európa archívumából Kádár János összes rögzített beszédét. Utána az Amerikában is beszédet mondott angol miniszterelnök Margaret Thatcher következett. A vizsgálatok közül csak kettőjüket tartotta normális politikusnak, megemlítve Kádár puritán, közérthető beszédmodorát, amelyet pragmatikusnak minősített, míg Thatcher beszédeit szintén puritánnak mondta, de hangjából fölfedezte a merészséget, utalt pesti látogatására a Nagycsarnokban, s hadjáratára a Maldiv szigetekért. Ezt már levélben írta meg halála előtt.

Az elmaradt utolsó ítélet

Mottó: „Az élőknek tisztelettel tartozunk,
a halottaknak csak az igazsággal.”
/Voltaire/

A Magyar Rádióba 1969-ben két feltétellel vettek föl: az orosz nyelvvizsgát 73. június 29-én letettem. A doktorátust 72. ápr. 24-én vettem át. Váratlanul Kievebe küldtek 1972-ben. A két tanárnőt zavarta orosz tudásom, így kitessékeltek. A Dnyeper partján napozva találkoztam a csoport főigazgatójával és örevel. Lev Boriszovics (Kiev, ÁJA 11/276, tel: 97-98-82) KGB tiszt volt, de egy séta a csodás Lavrában közel hozott bennünket. 78-tól nyelvtudásom miatt évente jártam a moszkvai rádiónál a „Szovjet kultúra napjait” előkészítendő. 82 és 83-ban a sok Opera szappan és kölni hatására /is/ Poljakova Galina Nyikolajevna műsorigazgatónő (Moszkva Rádió, tel: 233-66-82) meghívott Moszkva melletti dácásjukba, melyet KGB-s férjével, Pjotr Nyikolajevvel közösen béreltek. Galina névjegyét meglátva kiderült, hogy vezető szerkesztője a Magyar Osztálynak. Felhívtam Kievben Lev Boriszovicsot, aki egy viccel válaszolt: „Nye imjej szto druzjej, nye imjej szto robljej, a zsenyisz, kak Adzsubej.” (Ne legyen száz barátod, ne legyen száz rubeled, de nőülj úgy, mint Adzsubej). Ő Hruscsov lányát vette el, s a Izvesztyija főszerkesztője lett. Galina férje, Pjotr Nyikolajev magas beosztású KGB tiszt volt, de ideálja a Cambridge-i Ötök voltak. 83-ra kivittem Radó Sándor könyvét: „Dóra jelenti”, s ceruzával megjelöltem azt a részt, ahol Radó a svájci lét és a pesti hétköznapiok unalmát állítja szembe. A Magyar Osztály lektora ezt rögtön lefordította. 83-ban már engedett a szomszédságban lakó ú.n. „Arzamasz-16” csoporthoz, kik 49-ben a szovjet atom-, 52-ben a H-bombát készítették. Megismerkedtem Julij Haritonnal, a 48 éves Jevgenyij Velihovval, Kurcsatovékkal, Szaharovékkal és Zeldovicsékkal. Jól tudtunk kommunikálni, mert Márton Anna, az Ismeretterjesztő Szerkesztőség vezetője gépelve átadta a „Hirosima hagyatéka” c. Teller könyvet, melyet a Váci Fegyházban Göncz Árpád fordított. Hogy verifikáljam önmagam, felhívtam a 78 éves Velihovot, telefon-beszélgetésünkből kiderült, hogy a Kurcsatov Intézet professzora, s hogy már 1982-ben találkozott Tellerrel Ericében. 58 évesen Moszkvában találkoztak 1993-ban. Találkozásunkra emlékezett, mert idegent nem nagyon engedett a KGB az egész csoport közelébe, akkor 48 éves volt. Viccesen meghívott moszkvai lakásukba, a Pekhotnaja Ulica 24-be. Szaharov neje 83-ban finom kóser vacsorát főzött egy bográcsban. Mivel amerikai ösztöndíjat kaptam a csereprogram részeként, ezt szorgalmazta a lakásunkon vendégeskedő Bán Tamás és Takács József, az Amerika Hangja két vezetője a Magyar Osztály élén. Mindkettőjüknek megmondtam, hogy Tellerrel szeretnék találkozni. 1987. aug. 24 és szept. 27 között körbejártam Amerikát. Bán Tamás elkérte Ruzsa Imre által írt matematika jegyzetemet, s címeteket másolt ki belőle: Boole algebra, Bolyai-Lobacsevszkij geometria, Gödel- és Church-tétel. Ez az információ volt

belépőm Tellerhez, ám a nagy igyekezet szöveget ütött a fejembe. A politikai adások h. főszerkesztőjeként közvetlen főnökömet, a Vietnamból békefenntartóként megjárta Szalay Zsoltot kérdeztem: elmagyarázta, hogy az itthon egyre nyíltabbá váló közbeszéd, s a Kádár-féle „falig” (gúnynevének „Aczél falig”) elmenő rádióműsorok /akkor már lelkészek, teológus tudósok is megszólaltak a műsoraimban: Nyíri Tamás teológus, Dr. Scheiber Sándor főrabbi, Raj Tamás rabbi és a Göttingenből hazatérő evangélikus tudós, Ribár János/ a kongresszusi támogatást megvonhatják a Magyar Osztálytól. 1987. szept. 12-én elkészült az első Teller interjú, amit „kommunista” országból jött embernek adott. De a bizalmatlanság megmaradt: az interjúra elkísért Návai Anikó a Magyar Osztály los angeles-i tudósítója, s ő is felvette a szöveget. Anikó régi barátom volt, még Békéscsabáról, a gimnáziumból, majd a rádió Ifjúsági Osztályán dolgozott. Teller kikötése az volt, hogy szó szerint adjuk le az interjút. 52 percet vettem fel, de szerencsémre Návai elmondta, hogy nálunk a szüneteket ki lehet vágni (montírozni), így 7 percet nyertem, s a 45 perc akkor ideális műsorhossz volt. A Reggeli Krónikában beharangoztattam az interjút, így rengetegen hallgatták a Szecső vezette TK felmérése szerint. Ekkor vetette fel Anikó a „rádióhidak” lehetőségét. Teller ideges volt az interjú során, amit Anikó távozása után azzal magyarázott, hogy októberben be kell mutatniuk Lowell Wooddal az SDI-t. Áthívta Woodot, és együtt magnóra mondták az SDI lényegét. 90-ben már Pesten kérdeztem, ne töröljem-e le. „Nem kell, mert a teljes megvalósítása nyolc milliárd dollár lenne”. A biztonság kedvéért ezt kétszer is megbeszéltük. Később három „rádióhíd” biztosította a Kongresszus támogatását. Kihasználva az alkalmat, egy hidat Tellerrel készítettem, utána egyet a Jeruzsálemi Rádióval, amit ottani társ-szerkesztőmmel, Lampel Lapid Tamással készítettünk. Szecső Tamás TK-ja óriási hallgatottságot mért. Utam előtt aug. 21-én Grósz Károly magához hivatott: Gorbacsov kérését tolmácsolta: a Fehér Házi fogadáson ő nem nyújt kezét Tellernek, Teller próbálja meg kétszer, ő nem fogadja el, utána távozzon sértetten. Akkor Teller kérésére azt mondtam: „Jó nekünk otthon Gorbacsov.” – Belement a színjátékba. Utóbb mesélte, hogy a díszvacsorán Larissza Gorbacsova mellé ültették. /Cserébe Gorbacsov azt ígérte, hogy bár nem lesz már hatalmon, 93-ban az apparátus Moszkvába hívja meg Tellert. Élménye felét és önéletrajzában téves 92-es időpontját egyik interjúnkban cáfolja./ A szovjet TV Teller viselkedését óránként lejátszotta, így időlegesen Gorbacsov megnyerte a hadsereg bizalmát. 93-ban Teller, miután megjött a moszkvai meghívás, egy hétre meghívott tanácsadásra. Elmondtam neki, hogy a fogadáson adjon 10-10 dollárt a protokoll szerint 5 felszolgálónak, akik értenek angolul, hogy vodka helyett teát kapjon, majd nézze ki a két legtöbb kitüntetést viselő katonát, s köztük mondjon pohárköszöntőt angolul a Vörös Hadseregnek. Szívből megtette. Így a KGB és a Katonai Elhárítást egymásnak is keresztbe téve figyelte. Mondtam neki, hogy beszéljen azzal a katonával, akin repülőszárnyakat lát. Az ő segítségével jutott el az Arzamasz-16-hoz. A 87-es interjú alatti idegességét azzal magyarázta, hogy októberben be kell mutatniuk a „csillagháborús prog-

ramot”, az SDI-t a vezérkari főnöknek, s utána az Elnöknek. Magyarázata magnóra vettem, de 90-ben azt mondta, hogy nem kell törölnöm, mert a rendszer kiépítése nyolc milliárd dollár lenne, így csak a szovjet sztenderd rakétabázisok fölé lőttek ki stacionárius műholdat lézer ágyúval. Mondtam, ezt tudassa az Arzamasz-16-tal. Így Teller elmondta, hogy ha termonukleáris fejjel kilőnek egy SS-20-ast, azt a műhold a kilövés helye fölött lézerrel felrobbantja. Talán a rémület, talán /kevésbé hiszem, zsidó mivoltuk: „Akkor léssen Isten eljövendő itélni eleveneket és holtakat”/ Az Arzamasz-16 tagjai megfogadták a szkeptikus Tellernek, hogy csak tudós tudja a robbanófejet elhelyezni, aktiválni, időzíteni. Julij Hariton elmondta, hogy elhitették, hogy erre csak egyikük képes, tehát a lelövással való fenyegetési kényszer hiábavaló. 1995-ben Haritont felterjesztette Fermi-díjra, de nyugaton ismeretlen volt, így mások nem szavazták meg. Jevgenyij Velihovval sikerült 2013 májusában kapcsolatba lépnem, ő 58 évesen találkozott Tellerrel, aki később Szilárd Leó díjjal tüntette ki /1984/. Végül is így kerülhettük el a III. termonukleáris világháborút. Jómagam csak közvetítő voltam, de a hibás Teller életrajz után „Huszedik századi utazás Tudományban és politikában” Huszedik Század Kiadó 2002. 2003. szeptember elsején, halála előtt nyolc nappal Teller azt kérte tőlem a 00-1650-321-9219-es telefonon halálos ágyán, hogy végakarata egy igazi életrajz, hisz minden titkát ismerem, de jó lenne anyanyelvén a kettőnk interjút 1987 és 1996 között, benne „Önéletrajzmondásával”, véleményéről a demokráciáról, a 90-es magyar választásokról, emlékezését Kármánról, Wiegnerrel, Neumannról, az MTA székfoglalója előtti interjú, mely jobb, mint a székfoglaló, interjú moszkvai útjáról /ahol műhold egyezményt kötött a szennyeződés megfigyelésére/. Moszkvából jövet nálunk ebédelt 93. aug. 16-án.

„A bolygótól, mely fényét árasztja fenn
a sár titkáig, amit nem lát szem:
kezem között minden csomó kibomlott.
Csupán a LÉT mestercsomója nem!” – Avicennát idézett

2003. szept. 1. Halálos ágyán:

„Életünk legfőbb nyavalyája,
hogy a halál előszobája.
Négy fal és egyetlen kijárat.
Az ember dolgozik, kifárad,
míg világot megutálja
és nem marad remény. Utána:
menet, irány a pusztulásba.” – Pálladász.

Mindég volt köztünk egy „idézet verseny”. Én Vergiliust és Madáchet, ő a helyzetnek megfelelően idézett. Bő negyedszázad szokása reflexszé vált.

A két szovjet főszereplő névjegye és a Cosmos Club értékes gyufaskatulyája bizonyítékként nálam van.

Interjú Randolph Braham professzorral

az Amerika Hangja stúdiójában 1994. szept. 6-án
„A Magyar Holocaust” második, javított kiadásáról

Zeley: Az ön könyvének első mondata, amelyet a Magyar Holocaustról írt, az az, hogy a magyar zsidóság elpusztítása olyan történet, amely tele van paradoxonokkal. Milyen paradoxonokra gondolt?

R. Braham: A Holocaustról író történészek elfogadják azt a tézist, hogy a Holocaust egyedülálló volt. Könyvemben bizonyítani akartam, hogy a magyar holocaust is egyedülálló volt a Holocaust történetében. A magyar zsidóság 220 ezer zsidó vallású, plusz 100 ezer kikeresztelkedett zsidóból állt. Ez volt az egyedüli nagy zsidó tömb, amely megúsza a Holocaustot a háború első négy és fél évében, s biztos voltam abban, hogy a magyar kormány őket továbbra is menteni fogja, de a német megszállás, amely lehetővé tette német nácik és a magyar nácik erőinek egyesítését, közrejátszott abban, hogy a magyar zsidóság, amely átélte az első négy és fél évet, a háború legdrasztikusabb eltipró hadjáratának áldozatává váljon. Szóval ezek paradoxonok. A magyar zsidóság keveset tudott arról, hogy mi történik a zsidósággal a megszállt Európában. Talán nem is érdekelte annyira, mert az újságok keveset írtak erről. Ők nézték a térképet, s látták, hogy a szövetséges hatalmak előretörnek, s nem látták a vérengzést Európa többi részében.

Zeley: Ön a könyvében felsorolja, s elemzi azokat, akik részt vettek ebben a népirtásban. Különböző fajsúllyal emlegeti őket, hiszen külön veszi a szövetségeseket, a semleges hatalmakat, a Vöröskeresztet és a Vatikánt, hiszen Magyarországon sorra veszi a zsidó vezetőket, a különböző egyházakat, s az egyházi hatóságokat, akikről ön úgy ír, hogy egykedvűen figyelték egy ideig az eseményeket, ám az igazi bűnösöknek a németeket, s magyar szövetségeseket tartja. Ha végig kéne gondolnia ismét, a könyv új kiadása előtt, akkor ugyanezt a sorrendet tartaná?

R. Braham: Én megfordítanám a sorrendet, hiszen a nácik, s voltak olyan nácik, akik szerették volna véghezvinni a „végső megoldást”, de nem tudtak cselekedni, mert a Kállai kormány ellenük volt. Ha németek nem szállják meg Magyarországot, valószínű, hogy a magyar zsidóság megússza a háborút. Tény azonban: talán, ha jól megnézzük anglofil elemek voltak, ugyanaz a konzervatív arisztokrácia, amely nem nagyon szerette a keleti, galíciai zsidókat, de mégis emlékeztek arra a szerepre, amelyet a zsidóság játszott az emancipációig, 1918-ig, s 18 után is. Ne felejtse el, hogy a magyar zsidóság nagyon patriarcha volt, élvonalában volt a magyar kultúra és nyelv megtartásának, de ne felejtse el, amit

mondtam a náci erők összefogásáról, akiknek sikerült véghezvinni a végső megoldást. És az egyházak nem ítélték el az antiszemitizmust. Akkor vitték véghez, mikor az orosz csapatok már nem voltak túl messze a határtól, s mikor már a szövetségesek a Nyugati Partraszállásra már kész voltak. A többiek másodrendű felelősséget kell, hogy vállaljanak. Még talán az is hozzájárult, hogy az egyházak az első zsidó-törvényeket – saját szempontjuk szerint – megvédték, de ellenálltak a III. törvénynek, amely őket is, tehát sok keresztényt érintett volna.

Zeley: Egy kérdés, amelyen sokat vitatkoztunk Dr. Schmidt Máriával és Gosztonyi Péterrel is: Vajon az angol és a szovjet légierő miért nem bombázta az Auschwitzba menő vasútvonalakat? Vajon itt milyen külső erők működtek?

R. Braham: Ez egy másik paradoxon a magyar Holocausttal kapcsolatban. Ezzel a kérdéssel van kapcsolatban a Kasztner Dezső – SS tárgyalások és mentési kísérletek. A Nyugatiak azt mondták, hogy nincs fölös repülőgépük, ilyen fölösleges, másodlagos célpontokat bombázni. Ugyanakkor egy vagy két hónappal később tudtak találni vagy 500 bombázót, hogy bombázzák Drezdát, amelynek nem volt semmilyen stratégiai jelentősége. Az elcsatolt területeken, a szerbek, a románok és a szlovákok ellenszenvesek voltak a magyar zsidókkal, mert azok magyarul beszéltek, s ragaszkodtak a magyar kultúrához. A Kasztner vagy Joel Brand missiója, amit úgy hívtak, hogy „vér traktorok, vagy autók ellenében”. A szovjet csapatok még közelebb voltak, de a szovjet légerő, az sem bombázta. Tovább megyek: a nagy ellenállási mozgalmak, a nagy szovjet, a nagy Titó meg a magyar, amelyik sokkal kisebb volt. Nincs bizonyíték arról, hogy deportálási vonat szabad utat ne kapott volna. Felszabadították a koncentrációs táborokat, de ez nem azért volt, hogy felszabadítsák, hanem a harcok során az előrenyomulás útjába estek. Az Egyesült Nemzeteknek, sem a Nyugatiaknak, sem a Keletieknek nem volt gépük a zsidók megmentésére. A náci megszállás következtében természetesen zsidókat is mentettek, de ez nem volt nemzeti céljuk. Ugyanez volt a semleges országokkal, a Vöröskereszttel, meg a Vatikánnal. A másik paradoxon, hogy a magyar zsidóságot akkor irtották ki, amikor már tisztában voltak Auschwitzsal. Dacára ennek, a vagonok mentek nyíltan, a világ szeme előtt. És ami a többi náci országban évekbe került, itt Magyarországon két hét alatt elkészítették a deportálást, a zsidóság szétválasztását, koncentrálását. Május 15-én kezdték a deportálást, s befejezték július 9-én. 14 hét alatt 440 ezer zsidót deportáltak, márpedig akkora gyorsasággal, hogy az auschwitzi gázkamrák sem tudták teljesíteni a megsemmisítést. A Vöröskereszt és a Vatikán is passzív volt a nagy vidéki deportálások idején. Késő volt, amikor az ú.n. auschwitzi jegyzőkönyvet nyilvánosságra hozták Svájcban. Az egyik szlovák zsidó, aki megszökött Auschwitzból, neve Rudi Gorba, és hozta a jegyzőkönyvet. És dacára mindezeknek, hogy a világ vezetői tudtak róla, folytatódott a deportálás.

Zeley: És a budapesti zsidóság nagy részének megmenekülése?

R. Braham: És a harmadik paradoxon azt hiszem, a budapesti zsidóság nagyobb része megmenekült. Tavaly, 1993-ban Horthy Istvánnéval beszélgettem, s azt mondta, nem csak az apósának köszönhető, hanem az idegen hatalmak, a Vatikán, a Nemzetközi Vöröskereszt és több szervezet beavatkozásának.

Zeley: Még egy zárómondat: Létrejött Izrael, kicsi, erős állam lett.

R. Braham: Gondolt-e már arra, hogy az angol légierőnek nem volt érdeke, ahogy a brit vezetésnek sem, hogy zsidó kiszabaduljon, és Palesztinában leljen hazát, amely akkor angol gyarmat volt. S gondolom, elég közismert Sztálin antiszemitizmusa, aki Birobidzsánba telepítette a zsidókat. Ráadásul ismert a zsidó orvosok pere, amely egyben Sztálin halálát is jelentette. Sztálin 1953. márc. 5-én hunyt el. A zsidó állam az érdekeit képviselő holland nagykövetségen keresztül Sztálin halálára csupán egy hangsúlyozottan hivatalos, hideg kondoleáló levelet küldött Moszkvába. Ez részben diplomáciai ellenlépés volt, amiért Chájjim Weizman államelnök négy hónappal előbb bekövetkezett halálára a Kreml mindössze egyetlen száraz mondatban nyilvánított részvétet.

Az 56-os magyar forradalom világtörténelmi jelentősége

A Teller családban, felesége Harkányi Mici sokszor panaszkodott, hogy Teller utazásai miatt túl sokat van egyedül két gyermekükkel, Paullal és Wendyvel. 1953-ban eladták a Fermiék melletti chicagói házat, és a berkley-i dombokon vettek másikat. Hamar megszerették házukat a Hawtorne Teraszon. Főleg azért, mert Szilárd Leó elkezdte látogatni a családot. Szilárd Leó míg náluk volt, magyarul beszélgettek. Egyszer Szilárd angolul kérdezte meg Wendytől, hogy akar-e majd anya lenni? Wendy gyászos arccal azt felelte, hogy belőle nem lehet anya. A kérdésre, hogy miért nem, Wendy elmagyarázta, hogy Mici nem tanította meg a titkos nyelvre, amelyen az anyák és az apák beszélgetni szoktak egymással, és ezért ő nem fog tudni beszélgetni a férjével.

1956-ban a magyar forradalom idején az Atomenergia Bizottság másodszor ítélte oda a Fermi-díjat, és ezúttal Teller javaslatára Neumann Jánost tüntette ki vele. Az indoklás szerint: „A gyors számítógépek elméletéhez való tudományos hozzájárulásáért”. A magyar forradalom híre Neumann aggasztotta, hogy a szovjetek hovatovább egyesítik a rakétákban való jártasságukat az atomfegyverek ismeretével, s így veszélyes előnyre tesznek szert. Ezért nem csak fegyvertervezőinknek nyújtott segítséget, hanem munkába fogott az interkontinentális ballisztikus rakéták érdekében. Kármán Tódor segített neki az első hadászati célú rakéta, a „Tizedes”, amelynek hatótávolsága mintegy 100 km volt. A rakéták irányító rendszere gyorsan fejlődött az 1950-es évek közepén, és 1956-ban már fejlesztés alatt volt az „Atlasz”, egy nagy hatótávolságú, folyékony hajtóanyagú rakéta. Később a továbbfejlesztett modellt az atom-tengeralattjárókba építették be.

1956-ban Kármán Tódor már 75 éves volt. A Northwest Egyetem 1956-ban díszdoktorrá avatta. Teller és Kármán a Berkleyben találkoztak. Teller az ünnepségről kérdezte. Kármán elmondta, hogy több száz csillogó szemű diák kapott diplomát, és néhányan doktori fokozatot nyertek. Csak én kaptam „Tiszteletbeli doktor”-i címet. Az ünnepség után a rektor megkérdezte, elégedett vagyok-e? Mondtam, hogy: „Nem, jobban örültem volna, ha még az egyszerű diplománál tartanék.” Kármán 1963-ban hunyt el, és – csakúgy, mint Neumann János – utolsó pillanatig élvezte az életet. A sors iróniája, hogy Wigner Jenő a magreakció diszperziós elméletének kidolgozásáért 1963-ban kapott megosztott Nobel-díjat.

Leírta: Zeley László

/Aki a súlyosan beteg Marx György kérésére átvette egy hétre a Teller Ede: „Huszedik századi utazás tudományban és politikában” című életrajzi könyv lektorálását. /

Nekem az összes Teller interjú kazettája megvan, gyorsan rájöttem, hol hamis az életrajz. Teller telefonon ragaszkodott a hibákhoz, így én a csoport-dinamikát vizsgáltam. Az életrajzírók legdurvább tévedése Teller Ede 1992-re datált moszkvai útja. Telefonon, saját hangján bejátszottam neki a felvételt, hogy 1993-ban jött haza Moszkvából a Csoóri-féle „Magyarok Világtalálkozójára”. Érve az volt, hogy az amerikai kiadás szövege nem különbözhet a magyarétól.

Tel: 00-1650-321-9219. Fax: 650-321-7288 – a 2003. szept. 8-i haláláig.

His „living will” was the next: „Laci – kérlek – írd meg, amibe együtt kezdtünk bele, mikor Randolph Brahammel találkoztunk egy jó beszélgetés és egy interjú „keretében”, még 1994 szeptemberében. Címe: Teller Ede – Zeley László: „A magyar zsidóság sorsa a XX. században”. Ez lenne a harmadik közös munkánk. Írtam egy jellemzést rólad, remélem, megkaptad. Bízom benned, hogy megcsináljuk.”

Csak édesapja, Dr. Teller Miksa sírjának mondhattam el, „hogy megtettem, amit megtehettem.” Megírtam a könyvet, a kényes részeket kifaxoltam jóváhagyás végett. Ő jóváhagyta. A Makkabi Kiadót kerestem meg, mert Raj Tamás rabbi barátom halála előtt azt ajánlotta. Persze pénz is kellene a kiadáshoz.

Magyar tudósok szerepe a II. Világháború győzelmében

Zeley László interjúja Teller Edével.

Professzor úr, hall engem?

Most jól hallom.

Professzor úr, az Isten, vagy az Ön vallása szerint Jahve áldását kérem önre, és nagyon szépen köszönöm, hogy vállalkozott erre a beszélgetésre.

Kérem, én arról szeretnék beszélni, amiről legtöbbet tudok. Azt, amit a barátaim és jómagam csináltunk. Mindössze öt emberről akarok szólni. Az első Kármán Tódor, akinek nagyon-nagyon nagy része volt abban, hogy az amerikai repülőket kifejlesztette, és ez által Hitlert le tudtuk verni. Ehhez a Kármán nagyon sokkal járult hozzá. De ugyanakkor jelentős része volt benne a németeknek, akik elsőrangúak voltak a repülés terén. Ismeretes ugyanis, hogy Kármán repüléssel kapcsolatos tudását Németországban szerezte, miként mindazok, akikről beszélni fogok, mind Németországban tanultak.

Ön is, ugyebár?

Igen. Hát akkor miért nem a németek nyertek? Kérem, mert Hitler nem becsülte a tudományt. Hihetetlen politikai hibákat követett el. A németeknek Jet repülőgépeik voltak a II. világháború kezdetén. Ezeket Kármán Tódor közreműködésével tervezték. Elbizakodtak, nem terveztek újabbakat, mondván: „minek, mi már annyira előrehaladtunk, nem kell több.” Abból akartak megélni, ami rendelkezésükre állt Kármánnak a közreműködésével, a segítségével és leleményességével. Azt akarták kihasználni, és húzták, halasztották az új repülő kifejlesztését. Mellesleg: még így is a német repülőek voltak a legjobbak a háború végén, még mindig jobbak voltak, mint akármelyik más repülő. Akár az orosz, akár az amerikai repülőeknek menekülniük kellett, ha megjelentek a német Jet-ek. Ez igaz, csak túl kevés volt előlük. A Rooseveltnak volt elég intelligenciája azt mondani, hogy jó, itt vannak az újak, nekünk ebből 50 ezer kell, ebből meg 100 ezer kell. A katonák viszont azt mondták, hogy ez túl sok. De Kármán Tódor replikázott, hogy nem túl sok. És talált tábornokokat, akik egyetértettek vele, és kihasználták azokat a tudományos lehetőségeket, amelyeket felkínáltak. Mindennek hatalmas befolyása volt a háború kimenetelére.

Professzor úr, ne haragudjon, az egyik interjújában, amit nekem adott, szintén Kármán Tódort helyezte az első helyre – itthon nagyon sokan azt kérdezték tőlem, hogy miért nem az atombombát...

Mert az időben azután következett. És itt ezzel kapcsolatban a Szilárd Leót kell említenem. Ő volt az első, annak idején az egyetlen, aki azonnal felismerte, hogy e téren gyökeres fordulatra van szükség az állam magatartásában. Ez az ő érdeme. Bár nála én jó tíz évvel fiatalabb vagyok, de már Pestről ismertem – ő gyakran beszélt velem, sokat tanultam tőle. És egy nap New Yorkban azt mondta nekem, kérem, úgy tudom, maga vezet autót, elvinne Einsteinhez? Hát elvittem.

Ezek szerint Szilárd Leó nem tudott vezetni?

A Szilárd mindent tudott, csak autót vezetni nem. Ennyi hibája még egy magyarnak is lehet. Tehát, megtaláltuk Einsteint, aki meghívta egy teára Szilárdot, és demokratikusan – még a sofőrjét, engem is meghívott –, és ott volt a Szilárd zsebében az a bizonyos levél, ez kérem 1939. augusztus 2-án történt. S Einstein aláírta a levelet, amit a Szilárd, és azt hiszem a Wigner fogalmazott: szükséges, hogy alaposan megnézzük, hogy mit lehet csinálni. Aztán a Szilárd – és nem volt éppen egyszerű – eljuttatta ezt a levelet Roosevelthez. Október végén, amikor már lezajlott a II. világháború első szakasza, a lengyeleknek a kegyetlen leverésével.

Kérem, az elnök nem habozott. Megkaptunk tőle minden támogatást az atombomba elkészítéséhez. A kezdeményezés érdeme a Szilárdé volt. És a Szilárd folytatta, és a Szilárd segített valamennyiünket, hogy gyorsan és jól dolgozhassunk. Ő sok minden más nagyszerűt is végbevitt a tudományban, olyan volt – nem szabadna ezt mondanom – mint egy pillangó: egyszer itt, aztán ott, de az atomkísérletek az ő különös érdeme volt. És ebben azt hiszem, igaza van önnek, fontosabbat tett, még a Kármán Tódornál is.

A többiek pedig mást csináltak. Ott volt a Wigner Jenő, aki nem csak kész atomelméletet adott, de az atomenergia gyakorlati alkalmazása terén is az első volt, amennyiben ő fejlesztette ki, ő vezette a fejlődést. Az első atomreaktor tervezését biztonsági vonatkozásban, meg egy sor részletkérdésben egész iskolát alapított. A Wigner Jenő barátom, az egyetlen a mi körünkben, aki még rajtam kívül életben van. És azután, én azt hiszem, hogy a Neumann Jancsi volt a legnagyobb.

Miért, professzor úr?

Ő volt az, aki a legtöbbhez értett. Mindenhez. Sajnos, elég korán halt meg. Az 50-es éveiben, rákban, és a rák az agyát támadta meg. Hosszú órákat töltöttem el vele élete utolsó heteiben. Sokat, nagyon sokat gyötrődött. Mert a Neumann Jancsi jobban, mint bárki más, az agyát akarta használni még akkor is. Neki a legnagyobb örömet a gondolkozás, a feltalálás okozta még az utolsó heteiben, napjaiban is, még ekkor is próbálkozott. De már nehezen ment. A Neumann Jancsit a sors azon területen sújtotta, amely számára a legfontosabb volt. Előzőleg azonban már maradandót alkotott nemcsak a matematikában, hanem elsősorban a komputer, az új számítógép megteremtésében. Azt hiszem, hogy a számítógép megalkotása valószínűleg a legnagyobb tudományos és gyakorlati tette a huszadik századnak. A Neumann Jancsinak e teljesítménye rendkívüli, egészen nagy.

És most már, nem akarok szerény lenni, magamról akarok beszélni. Azt akarom magamról mondani: egész egyszerűen én nem sok újat alkottam, de egyet okvetlenül tettem: a tudomány és a politika terén nem törődtem azzal, hogy mások mit mondanak, azt tettem, amit helyesnek és szükségesnek láttam. És ez nem volt könnyű. Mert kivándoroltam Magyarországról, Európából, ahol az én közösségem, a tudóstársaság közössége volt, és sokszor éppen e társasággal kellett összekülönböznöm, ami nem volt könnyű. Azt hiszem azonban, hogy ennek köszönhető: bizonyos vonatkozásban, hogy a szabad világ jobban föl van készülve a jövő problémáinak megoldására. Mert én hiszem, nagyon erősen hiszek abban, hogy a tudomány egy és oszthatatlan, akár elméleti, akár kísérleti, békés, védelmi, mindegy. Mindegyik hat, és a haladás az egyikben, haladást hoz a másikban is. Én ezt a szempontot képviselem. És volt alkalmam rá, hogy ennek a képviselésében olyan dolgokat hajtottam végre, amire más nem vállalkozott. Ez volt a szerepem.

Professzor úr, tulajdonképpen arról beszélt, hogy Kármán Tódor a repülés terén, Szilárd Leó – az ön autózvezetői közreműködésével – az atombomba megteremtése terén, Wigner Jenő és Neumann János tulajdonképpen minden területen, de főként az atomfizika terén – ha jól értettem – illetve a komputerek terén elindított valami folyamatot. Ön pedig nagyon-nagyon sok mindent átélt, nagyon sok mindent végigkísért és nagyon sokszor szembe kellett szállnia a politikusok vagy tudóscsoportok vagy bizonyos tudósok elgondolásaival, tehát ön következetesen egy olyan életfilozófiát valósított meg – azt hiszem –, ami modell vagy példa lehet a tudósok számára. Most váltsunk témát. Néhány héttel ezelőtt döbbenettel vette tudomásul a világ az úgynevezett hidegmagfúzió ügyét. Nagyon kíváncsi vagyok, hogy mi a véleménye önnek erről a fejleményről, ez fúzió vagy pedig más?

Megmondom pontosan. Három hete operáltak: és az altatóorvos, mielőtt munkához látott, azt kérdezte tőlem, mondjam meg mi a helyzet a hidegfúzióval. Hát azt mondtam neki, maga most altasson el engem szépen, és lásson hozzá, hogy ebből kikerüljek, aztán majd keressen meg és én felelek a fúzióra. Hát megúsztam a műtétet, és a barátom felkeresett, de sajnos, még nincs kész a válaszom. Úgyhogy bajban vagyok. De megmondom azt, hogy mit gondolok. Sok érdekes kísérlet van, anyagokkal, fémekkel, amelyekben oldódik a hidrogén. Az a véleményem, bár nem biztos, hogy igazam lesz, hogy ebből valószínűleg nem lesz magfúzió. Könnyen tévedhetek, ezért reménykedem, hogy mégis lesz. Ez volna a legnagyobb, de valószínűleg nem ez lesz.

Professzor úr, ha jól értem, akkor ez a reakció az eddigi elméletekbe nem illik bele, de ígéretesnek tartja a kísérleteket, még akkor is, ha ezek egészen más eredményre vezetnek, mint a jelenleg kísérletezők gondolják.

Az, hogy valaki valamit elképzel, aztán valami egészen mást talál, ami néha sokkal jobb, mint az, amit eredetileg hajszolt, ez talán ez alkalommal is megtörténhet.

Professzor úr, remélem, hogy így lesz. Rátérhetünk a következő kérdésre. Ön kulcsfontosságú szerepet töltött be az úgy nevezett brilliant pebble, magyarul talán azt mondhatnám, hogy bűvös kavicsok, honvédelmi kutatásban. Mondana erről néhány szót?

Nagyon szívesen. Az utolsó hónapokban erről már nyilvánosan sokat beszélünk. Münchenben például bemutattam a bűvös kavics modelljét. Nem akarom ezt honvédelemnek nevezni, inkább embervédelemnek nevezném. Védelem mindenkinek. A bűvös kavics neve a Bibliából származik, ahol is Dávid egy kavicssal győzte le Góliátot... Egyszerűen arról van szó, hogy ehhez a kavicsnak a legpontosabb pozíciót kell megtalálnia. És ez az, amit a modern technológia, elektronika, miniatürizálás, és komputerek lehetővé tesznek. Hála Neumann Jánosnak, meg hála Szilárd Leónak. Aztán a nehéz kérdés: atomenergia is kell hozzá. Amikor ez szóba került, én nagyon mellette voltam, és ismét szembe kellett szállnom a legtöbb kollégámmal. Azt vallottam, hogy a védelmet fejleszteni kell, nem az Egyesült Államok, hanem mindenki javára. És most már csináljuk is, együtt az angolokkal és a nyugatnémetekkel, meg az izraeliekkel és az olaszokkal, japánokkal. Holnap talán még többen. Hát ezek a kavicsok még nem éppen kicsik, nyomnak vagy 50 kilót, de mégis kicsik, mégis olcsók és lehetővé teszik, hogy nem csak a repülőgépeket, hanem még a rakétákat is elfogják röptiben. Azt remélem, hogy e kavicsok elveszik a támadó kedvét, hiszen alig számíthat sikerre. És miután nem számíthat sikerre, nem fog támad-

ni. És megnyílik a lehetőség a békés együttélésre. Nem a nagy robbantás, hanem a pontos számolás útján.

Professzor úr, ön azt mondta az egyik nyilatkozatában, hogy a stratégiai védelmi kezdeményezés kutatóprogram eddigi eredményei felhasználhatók az egész föld védelmére, köztük a meteorit-becsapódások kiküszöbölésére. Sőt, ön azt mondta, hogy a szuperkomputer által irányított nagy nyílászögű kamera képes megállapítani a közelgő meteorit pályáját. Értelmezhetem úgy, hogy az SDI program az egész emberiség védelmét is jelenti? Úgy tudom, néhány hete egy meteorit húzott el a Föld mellett, ami tönkretette volna a Földet.

Kérem, mi úgy számítjuk, hogy ennek a meteoritnak egy a tízezerhez volt az esélye ahhoz, hogy becsapódjon a Földre. Ez annyi energiát bocsátott volna ki, mint egy egész háború. Abban az évben, amikor megszülettem, 1908-ban, a Tunguzka meteorit csapódott be Szibériába. Ez néhány fokkal van délre az északi sarkkörtől. Kérem, ez fölrobbant, és ma tudjuk, hogy 12 millió tonna robbanóanyagnak megfelelő erővel. Senkit sem ölt meg, mert lakatlan vidékre esett. Az erdőt azonban sok mérföldes sugarú körben kipusztította. Ha Európában, vagy az Egyesült Államokban csapódott volna be, akkor ez lenne a század nagy tragikus eseménye. Amit nekünk ma kell tennünk: olyan szerkezetet létrehozni, amelyik figyelemmel kíséri a meteoritok mozgását, akkor is, ha sokba kerül. Ez olyan cél, amiért talán érdemes lenne összefogni nemzetközileg. És ha ebben együtt tudunk működni, akkor talán másban is.

Professzor úr, remélem, hogy az ön szavai látnoki szavak, és valóban így fog történni. Remélhetjük-e, hogy ha az Isten önnek ilyen egészséget ad, akkor újra kapcsolatba léphetünk önnel?

Mindig nagy örömmel. Ahányszor csak akarják, teljes szívemből kész vagyok rá.

Professzor úr, köszönöm.

Elhangzott a Magyar Rádióban 1996-ban.

A humorista szemfűlével

Zeley László

(Kolombusz Lichthof)

Író, műsorvezető, ágazati főszerkesztő. Ül az ágazaton, mint varjú a toronyórán. Onnan jobban rálát a rendszerváltásra. A Hungaroringlispilre. Szédületes pozíció. Hideg fogas legyek egy balatoni étterem ruhatárában, ha irigylem érte. Nincs egy nyugodt perce. Diplomás madarat az ágazat is húzza. Húzóágazat. Különös ismertetőjel: rajong a pszichiáterekért. Pesten lakik, de oda van Budáért. Főleg, ha Béla. Kiterjedt túlvilági kapcsolatai vannak. Aki Kháron ladikjában ül, nyert ügye van nála. Sietve melléje evez, interjút készít vele, aztán tovább engedi Hadászba.

Lámpást adott agyába az Úr. Fényes elme. Annak világosságánál keresi a sikeres könyvtémákat. Társ szerző nélkül egyetlen billentyűt sem üt le az írógépén. Művei túlnyomó részét Juszt Lászlóval közösen írta. Csupa vidám téma: A halál egészen más, Nyugtalan értelem. A pillanat fogságában. Juszt állítólag titokban könyvet ír: Zeley fogságában címmel...

Végzettségben egyedül is tud írni. Például, A gondolkodás terhei című könyvének terheit egyedül vállalta. Terhessége idején azonban megfogadta, hogy több könyvet nem hajlandó egyedül a világra hozni. Egy alkalommal felfedezte, hogy a spájzablakukból ki lehet látni a világítóudvarra, magyarul: lichthofra. Ekkor határozta el: felfedezi Amerikát. Én meg azt, hogy elnevezem őt Kolombusz Lichthofnak... Hamarosan híre ment, hogy szellemi viszonyt folytat legújabb társszerzőjével, Teller Edével, a hidrogénbomba atyjával, aki a bomba mellett már őt is a fiának tekinti. Sikerült elhíttatni Edus bácsival, hogy Magyarország megérkezett Európa kapujához. Erről eszembe jut, hogy Rapcsányival minden nap papírból fogyasztjuk el reggelinket a Pagodában, és hazulról hozunk magunknak kiskanalat meg hamutartót. Mi már annak is örülnénk, ha megérkeznénk egy békebeli pályaudvari resti bejáratához...

Mindez mit sem változtat azon, hogy Zeley és Teller első közös munkája, a Légiposta a könyvpiac egyik slágere lett. Azóta Zeley sűrűbben repül Washingtonba, mint Eduard Sevardnadze. Teller pedig többet szerepel a Vasárnapi Újságban, mint Csurka István. Az utóbbi nagyobb teljesítmény. Rengeteg olyan Edét ismerek, aki boldog lenne, ha szóhoz jutna ebben a népszerű rádióműsorban. Mindenesetre nekem csak hasznom származott Zeley nukleáris kapcsolatából. Gyűjteményem számára szerzett Tellertől egy dedikált névjegyet. Csurkától egy dedikált kabarétréfát őrzök a pangás éveiből, amikor még kedve volt viccelni. Fordítva izgalmasabb lenne: Csurkától névjegy, Tellertől kabarétréfa. Mennyivel szebb lenne a világ, ha ilyen híreket olvashatnánk a lapokban: Dél-

Amália újabb bohózatot robbantott a Bruhaha-szigeteken, hetven kilométeres körzetben szék nem maradt szárazon...

Egyike a legtájékozottabb rádiósoknak. Eleven antenna. Tőle lehet hallani a legjobb híreket. Meg a legrosszabbakat. Előre megmondja, mi lesz utólag. Mint Báderevicsné a gangon. Naprakész a belpolitikából. Tudja, ki megy, ki jön, hová és minek. Készült a kereszttrójából. Nála tudakozódott Havelock szenátor Washingtonból: áll-e még az ősz Peterdi háza? Kapásból megmondta: áll, de az MSZMP már kiköltözött belőle, most az Ádáz-mozgalom birtokolja.

Elsőként létesített rádióhidat Amerika Hangjával, a BBC-vel és az Izraeli Rádióval. Egyetlen pillér nélkül. Időnként földkörüli pályára bocsátja magát, de hamar visszatér, nehogy kilőjék. Bár ilyen veszély nem fenyegeti. Múltja nincs, jövője van. Nem úgy, mint nekem. Hónapok óta kínlódom, hogy konyhakredenc-méretű múltamat áttuszkoljam a jövő bokrétás kapuján. Erőt meríték abból, hogy a politikusoknak sikerült... Még szerencse, hogy hivatalos udvari bolond vagyok. A konkurencia megjelenése azonban rendkívül nyugtalanít. Fontolóra vehetné a kormány, hogy leállítja a csörgősipkagyártást...

Visszatérve Zeleyre: nős, de ez nem látszik meg rajta. Két tinédzser korú kislánya van, mindkettő tetszetős bőrkötésben. Előrelátásból orvosnőt vett feleségül. Ideggyógyászt. Rendben is vannak az idegei. A feleségének. Az én leánykám az ő kislányaival járt óvodába. Reggelenként együtt vártuk az óvodásbuszt, hogy felpakoljuk rá a gyerekeket. Ilyenkor alkalmam nyílt elmondani a feleségének szépen fejlődő neurózisom összes tüneteit. Például: befelé nő a hajam és szűrja az agyamat. Anikó asszony rögtönzött diagnózisai határozott javulást eredményeztek idegállapotomban, bár az ő számára ez nem jelentett kimagasló sikerélményt. Rendszerint depresszióba zuhanva távozott a helyszínről. Észrevehetően nem volt híve az utcai terápiának. Gyanúm szerint annak örült volna a legjobban, ha a lányai már gimnazisták volnának, hogy ne kelljen többé orvosi tanácsokat osztogatnia a Pollack Mihály téren. Egy maradandó tanácsára ma is világosan emlékszem: forduljon orvoshoz, Gyuri!

Zeley imádja a humort. Viccet azonban nem ajánlatos mesélni neki: Életveszélyesen nevet. Viharos jókedvében a térdét csapkodja, leveri az asztalról a kávéscsészéket, a közelében ülőket pedig lekaszálja, mint egyenes ágon földhöz jutott paplankészítő kisiparos a lucernát... Engem többször megsebesített. Azóta szomorú történetekkel traktálok. Így legalább nem kell ragtapasszal az orromon üldögelnem a Pagodában.

Vasutas családból származik. Korán sínre került. Üdítően fiatalon láncolta magát a Rádióhoz. Ma sem látszik negyvennégy évesnél többnek. Pedig negyvennégy éves. Tudományos körökben komoly megbecsülést vívott ki magának. Zárkózott filozófusok, orvosprofesszorok, meteorológusok és peteurológusok

önként, dalolva jönnek hozzá kerekasztal-beszélgetésre. Némelyikük annyira zárkózott, hogy legszívesebben magára zárná a stúdiót, és addig beszélne, amíg elkezdik játszani a Rákóczi indulót...

Szűkebb hazája Orosháza. Időnként hazajár tokaszalonnát tankolni. Csurog a nyála, amikor felmondja előttem, mi mindennel traktálták odahaza. Hófehér házikenyer, szárazkolbász, szilvapálinka, orjaleves, malacpörkölt, túrósrétes... Hinnye, az áldóját! – kiáltanék fel sóvárogva, de magamba fojtom, mert eszembe jut, hogy urbánus vagyok. Pedig az én filozófiám: a terített asztal! Ahol semmivé lesznek az ellentétek. Nem az óceánnál, a birkapörköltnél érnek véget a csaták... Nekem tökmindegy, melyik nőszervezet aktivistája főzi be a csigatésztát a húslevesbe, szocialista vágja le a disznót vagy kiskazda(g), kereszténydemokrata süti a hurkát vagy monarchista! Kocának, birkának, lábasjóságnak nincsen pártállása. (Éhen is halnánk, ha lenne...) Még nem találkoztam jó torkú szittyával, aki visszautasította volna a kóser bort vagy pálinkát. Magam sem idegenkedem a kisfröccstől, pedig nem a fröccsöntő jegyében születtem. A habzó sert pedig mindennél jobban kedvelem. Kocsmarigmust is faragtam róla. (Egy a kóser: egy akó ser!) Bizony mondom, jobban tennénk, ha egymás helyett egymás főztjét ennénk.

Apropó főzés! Te, Laci! Írd fel majd az orosházi címedet. Október végén lesz egy kis időm. Nekem mindegy, kire szavaztál, de ahhoz ragaszkodom, hogy bogoyiszlói paprika úszik a levesemben! Még valamit. Az éjjel lyukas zokni voltam álmomban, és megstopoltak. Kérdezd már meg Anikót, jelent ez valamit?

Szilágyi György

Képek

2004. A füstbe ment magyar atomreaktor után Teller arra kért, hogy hívjam meg megyei állatorvos barátom Békéscsabáról. Neve Dr. Soós József.

A mezőgazdaság és az állattenyésztés helyzete érdekelte.

Sorrend alulról fölfelé: Teller Ede, Soós József, Zeley László

A kép Szegeden az Egyetemen készült.
Teller mellett Dr. Bor Zsolt áll
(„Ki kicsoda” 2009. 142. o.)

A kép a szegedi egyetemen készült.
Teller iszik, mellette Dr. Kovács László óraadó tanár.

Dr. Teller Edével 1992-ben a Voice of America folyosóján.

1993-ban Horthy Istvánnéval Cascaisban, Portugáliában.

Dr. Szász Tamással, a világhírű pszichiáterrel otthonomban 2002-ben.

Dr. Teller Ede 1996-ban ebéd után az otthonomban.

Dr. Teller Ede és Dr. Soós József 1996-ban az otthonomban.